

Abelbidetik Zaborrera: Erdi Aro eta Aro Berriko euskararen ikerkuntzari buruzko hainbat ohar eta hitz zerrenda bat

IAGO IRIXOA CORTÉS

Historian doktorea. Ereiten K. Z.

MIKEL PRIETO GIL DE SAN VICENTE

Pedagogian doktorea

Laburpena:

Euskal Herriko ondare dokumental gehiena erdaraz badago ere, noizean behin testuek euskarari buruzko datuak eskaintzen dizkigute. Gure hizkuntzari dagozkion hitzak edo esaldiak topa daitezke, aurreko mendeetan erabiltzen ziren hitzen ezagueran sakonduz. Hainbatetan terminoak ezagunak zaizkigu, indarrean daudelako edo duela gutxi desagertu direlako. Bertzetan, ordea, antzinakoak izan arren guztiz berriak dira eta beraien esanahia arrotza zaigu, edo ez da ulerterraza. Zoritxarrez, filologoek zein hizkuntzalariek gutxitan jo dute artxiboetara eta orokorrean, XVIII. mendea baino lehenagoko idatzi argitaratugabeak apenas erabili dituzte. Honela, oraindik ezkutataturik darraiten hitz ezezagunez gain, garai haietako euskararen ezagutza mugatua dugu eta, batzuetan, espiritu kritikorik gabeko hipotesiak planteatzen dira.

Gako-hitzak: Euskara. Historia. Dokumentazioa. Erdi Aroa. Aro Berria.

Resumen:

Aunque el grueso del patrimonio documental de Euskal Herria se encuentra escrito en idiomas ajenos al euskera, en ocasiones aparecen informaciones

que registran dicha lengua. Más de una vez se encuentran palabras o frases, posibilitando así continuar en su conocimiento. En ocasiones pueden ser términos conocidos, que se siguen empleando o se han perdido recientemente, pero también palabras del pasado completamente nuevas y cuyo significado es más oscuro. Los filólogos y/o lingüistas apenas se han adentrado en los archivos, especialmente en relación a la documentación inédita anterior al siglo XVIII. Este hecho no sólo implica la existencia de palabras desconocidas y escondidas, también se traduce en un conocimiento parcial del euskera, proclive a la elaboración hipótesis con escaso sentido crítico.

Palabras clave: Euskera. Historia. Documentación. Edad Media. Edad Moderna.

Summary:

The main documentary heritage of the Basque Country is written not in Basque, but in other languages. Fortunately, from time to time, documents bring to light words, phrases or paragraphs in that language, which enable us to maintain the study of the Basque used during past centuries. Certain words are known because they are still in current use or because they have disappeared only a short time ago; but others continue to be completely unfamiliar to us or else their meanings are very difficult to decipher. In this respect, linguists and philologists have, to date, carried out relatively little investigation of unpublished archival documents, specially those created before XVIIIth century. As a consequence, the current limitations have, in some instances, given rise to linguistic theories which are uncritical and cannot be substantiated.

Key words: Basque language. History. Documents. Middle Ages. Modern Ages.

Laburdurak / Abreviaturas / Abbreviations

ald.: Alderatu.

at.: atzealdea.

au.: aurrekaldea.

AGS.: *Archivo General de Simancas.*

ARChV.: *Archivo de la Real Chancillería de Valladolid.*

AEM: *Anuario de Estudios Medievales.*

ASJU: *Anuario del Seminario Julio de Urquijo.*

BRSBAP: *Boletín de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País*

IENA: Eusko Ikaskuntzen Nazioarteko Aldizkaria - *Revista Internacional de Estudios Vascos*.

FLV: *Fontes Linguae Vasconum*.

EHU-UPV: Euskal Herriko Unibertsitatea - *Universidad del País Vasco*.

GPAH-AHPG: Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa - *Archivo Histórico de Protocolos de Gipuzkoa*.

GAO-AGG: Gipuzkoako Artxibo Orokorra - *Archivo General de Gipuzkoa*.

CAP: *Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa*.

GFA: Gipuzkoako Foru Aldundia.

GBBNN: Gipuzkoako Batzar Nagusiak.

HH. EE.: Hainbat egile.

1. Sarrera: Historia, euskal hiztegi teknikorik gabeko esparrua¹

Gaur egun, euskarak egoera edo osasun ona bizi omen du; XX. mende gehiengan baina hobeagoa bederen. Hamaika esparrutan hizkuntzaren normaltasunak aurrera egin du: hezkuntza, teknologia berriak, telebista, prentsa... Horietan guztietan euskararen presentzia eman egiten da, egoerak anitzak badira ere. Goi Mailako hezkuntzari dagokionean, pixkanaka aurrera egiten ari gara eta dagoeneko diziplina ugarian, ikasketak beren osotasunean euskaraz burutu daitezke. Hori guztia posible egiteko, tresnak plazaratzen joan dira; modu honetan, hiztegegintza, itzulpenak eta, jakina, euskaraz beraien produkzioa argitaratzen dituzten egileak areagotzen ari dira.

Hau ikusita, eta jakinik euskararen bizitza testuinguru historikoarekin harreman estua duela, bati baino gehiagori harrigarria irudituko zaio (ala ez, nork daki) oraindik orain, Historian inolako hiztegi teknikorik ez izatea, ekimenak ekimen eta asmoak asmo. Esparru ezberdinek tratamendu ezberdina jaso dute: burdinari lotutako mundua, ogibide tradizionalak, heriotza mundua, ohiturak, dantzak... Baina Historia euskaraz jorrazteko horren beharrezkoa den hiztegia falta zaigu; hau da, politikari, erakundeei eta fiskalitateari lotutakoa hain zuzen ere². Pentsa daiteke halako terminologiarik ez zegoela,

(1) Gure eskerrik beroenak artikulu hau hobetze aldera beraien laguntza eman eta hainbat aholku eta ohar egin dizkigutenei. Bereziki Luis Alberdi, Oihana Artetxe, Juan Madariaga, Ramon Martín eta Ibon Sarasolari.

(2) Ald. MICHELENA, L. *Estudio sobre las fuentes del diccionario de Azkue*, Bilbo, 1970, *RSBAP*, 31 orr.

baina orain arte bildu diren datu eskasek kontrakoa adierazten digute. Frogarik nabarmenena Nafarroako Foru Nagusia dugu, baina ez dira gutxi bertze lurraldeetan erabili ziren euskal hitzak; XVI. mendean oraindik orain euskaldunak ziren lurraldeetan, Araban adibidez³.

Duela 10 urte luze Jaione Garcíak aurkezten zuen egoera ez da anitz aldatu, gaur egun ekoizpena eta artikuluak ugariagoak badira ere, “Uztaro” aldizkari elektronikoa lekuko⁴. Honela, bertze esparru batzuetan ez bezala, Historiari buruzko lanak euskaraz egiteko zailtasunak beren horretan darraite, eta agerikoak dira. Zalantzarik gabe, hiztegi teknikoaren gabezia dugu horietan nabarmenena. Honen ezean eskura dauden aukerak gainera, halamoduzkoak dira: ikertzaileek terminoak sortu edo moldatzea, edo, bertzela, testuak itzultzaileen esku uztea.

Euskaratzeen azken esparru honi dagokionez, egoera ez da hagitz pozgarria; aitzitik, egin diren anitz lanen kalitatea eskasa da. Batetik, eta aipatu moduan, itzulpenak ongi burutzeko tresna sendorik ez dagoelako; gauregungo hiztegietan ez dira aurreko mendeetan indarrean zeuden termino anitz bilzen. Baina bertzenaz badago arrazoi bat, gure ustetan bereziki larria dena: behin baino gehiagotan euskaratze lana egin behar dutenek ez dituzte dauden edo baliagarri izan daitezkeen erramintak erabili edo behar bezala profitatu⁵. Bertze modu batean errateko, argudio moduan darabilgun baliabide sen-

(3) Nafarroako Foru Nagusirako, ikus CARO BAROJA, J. “Observaciones sobre el vascuence y el Fuero General de Navarra” *FLV*, 1 (1969), 87-94 orr. (61-95) (*Principe de Viana*, 206 (1996), 977-1002 orrialdeetan berrargitaratua); eta Koldo Mitxelenaen “Textos arcaicos vascos”, berriki honako liburuan berrargitaratua izan dena: MICHELENA, L. *Obras completas, al ciudadano de Joseba A. Lakarra e Iñigo Ruiz Arzalluz: XII: Textos Arcaicos Vascos / N. Landuchio, Dictionarum linguæ Cantabricæ (1562)*, Donostia, 2011, EHU-UPV/GFA, 53-57 orr. (1-197). Bertze terminoen inguruan, ald. Auñamendi Entziklopedia, “gailurdirua” eta “hirurdea” sarrerak adibidez. Arabako kasurako, DÍAZ DE DURANA, J. R. “‘Urundiru, que queryan desir dinero e harina’. Acerca de una imposición medieval de la ciudad de Vitoria sobre los labradores de las aldeas de su jurisdicción”, *Sancho el Sabio*, 9 (1998), 155-160 orr. Maila instituzionalari dagokionez, ikus aipatutako N. Landuchioren hiztegia, FLORISTÁN IMÍZCOZ, A. “Conflictos fronterizos, espionaje y vascuence a finales del siglo XVI: 20 documentos inéditos” *FLV*, 63 (1993), 177-219 orr.; SATRÚSTEGUI, J. M.^a “Relectura de los textos vascos de espionaje del siglo XVI” *FLV*, 64 (1993), 443-476 orr. eta MONTEANO, P. J. “La carta bilingüe de Matxin de Zalba (1416). El iceberg lingüístico navarro”, *FLV*, 119 (2015), 147-173 orr.

(4) Ald. AGIRRE GARCÍA, J. “Historiaurrearen, Antzinaroaren eta Erdi Aroaren historia euskaraz. Historia ala fikzioa?” *Vasconia*, 34 (2005), 185-208 orr. eta <http://testubiltegia.ehu.es/topa> daitezkeen ikasmaterialeen zerrenda.

(5) Salbuespen baterako, INTXAUSTI REKONDO, J. (zuz.) *Segura historian zehar*, Segura, 2003, Segurako Udala.

doen gabezia hori nolabait ekidin dezakegu, lana bideratzeko oinarri batzuk baitaude.

Lehenengo eta behin, aurreko mendeetan egile klasikoek burututako ekimenak ditugu. Alde batetik, eta mugak muga, hiztegi gintzari lotutakoak aipa ditzakegu, bereziki Larramendiren zein Azkueren lan ezagunak, baina baita XVI-XVII. mendeetan zehar burutu zirenak ere, Silvain Pouvreau apaiz euskaldunberriarena, kasu. Bigarrenik literaturari lotutako lanak ditugu, natura edozein delarik ere. Honela, erlijioa, eguneroko bizitza edo bertze esparru batzuetan begirada jarri zuten egileak ditugu; tartean, Sauguis-ek XVI. mende amaieran bildu zituen atsotitzak⁶. Bestalde, XX. mendean zehar egindako hainbat ekimen daude. Batetik, antzinako euskararen inguruan eta aurreko mendeetako euskal testuak berreskuratzen jardun ziren egileak ditugu: Jose Mari Satrustegi, José María Jimeno Jurío, Aingeru Irigaray eta bertze hainbat. Ildo beretik Historiaren esparru ezberdinei buruzko ikerkuntzak aipatu beharko genituzke; uste baina gehiagotan, eta zeharka bada ere, bertan, euskarazko anitz ele topa daitezke⁷. Azkenik, Aranzadi Zientzia Elkarteak Tolosaldeko protokoloen hustuketa-lanaren inguruan adostutako hiztegia edota unibertsitate mailako *Monumenta Linguae Vasconie* proiektuak daude⁸. Esan gabe doa gure artikulu honek helburu mugatua duela eta sakoneko lan

(6) URQUIJO, J. de “Los Refranes Vascos de Sauguis” *EINA*, 2 (1908), 677-724 orr.; IDEM “Los refranes vascos de Sauguis (Apéndice)” *EINA*, 3 (1909), 144-157 orr.; LAKARRA ANDRINUA, J. (arg.) *Refranes y sentencias (1596). Ikerketak eta edizioa*, Bilbo, 1996, Euskaltzaindia. Bertze atsotitzen bildumetarako, ald. <http://klasikoak.armiarma.eus/atsotitzak.htm>. Webgune honetan, Siculo edo 1600 urte inguruko hiztegiak ere kontsultagarri daude. Pouvreau-ren lan argitaratugaberako, Orotariko Euskal Hiztegiak gain, ikus, bertzeak bertze, BILBAO, G. “Pouvrearen Hiztegi Laukoitza”, *ASJU*, XXVI (1992), 341-389 orr.; LAKARRA, J. A. “Pouvrearen hiztegiez eta hiztegi gintzaren historiak”, *ASJU*, XXIX (1995), 3-52 orr. Ald. LAKARRA, J. A. “Euskararen historia eta filologia: arazo zahar, bide berri”, *ASJU*, XXXI (1997) bereziki 476-511 orr. (447-535).

(7) Tartean, eta guretzat oso garrantzitsuak diren notario-protokoloekin zerikusi zuzena dutenak, Jose Antonio Azpiazu argitaratzen joan den lanetan. Bertze hainbat kasutarako, ikus infra, 16 oin-oharra.

(8) Anitz eta meritu handiko lanak, ez bairik gabe. Horiek ematea benetan luze joko lukeenez, artikulu honetan jorratuko den kronologiarako, ikus MADARIAGA ORBEA, J. *Sociedad y lengua vasca en los siglos XVII y XVIII*, Bilbo, 2014, Euskaltzaindia. *Monumenta Linguae Vasconie* proiektuaren inguruan, zeinak hirugarren helburu nagusitzat “euskararen hiztegi historiko-etimologikoaren lehenengo bertsio bat egitea” duen, ikus <http://www.ehu.eus/monumenta/aurkezpena.htm>. Interneten euskal testuak biltzeko asmoz sortu diren ekimenen inguruan, ikus BILBAO, G.; eta GÓMEZ, R. “Textos antiguos vascos en Internet”, *Humanidades Digitales: desafíos, logros y perspectivas de futuro. Janus, Anexo 1* (2014), 111-121 (<http://www.janusdigital.es/anexos/contribucion/descargar.htm?id=11>).

bat baino, ikuspegi orokor bat eman nahi duela. Hori dela eta, ziur gaude ber-
tze ikertzaile batzuentzat erreferentzia diren, garrantzia handia duten edo ber-
tzerik bage gure lanari ekarpen garrantzitsua ekar liezaioketen anitz lan aipatu
gabe gelditu direla.

Edonola ere, material hauekin guzkiekin, eta historialariek burututako
artxibo lana profitatuz, badaude hiztegi lanak burutu dituztenak, bereziki etno-
grafiari eta landa munduari lotuak; hauen artean burdinaren mundua izan da
maitatuena, baina badaude, hein batean behintzat, eraikuntzari edo itsas-ter-
minoerik buruzkoak ere⁹. Onar dezagun, beraz, Erdi Aro zein Aro Berrian zehar
Euskal Herriko gizarteak erabiltzen zituen hainbat hitz bilduta daudela, edo
lana hasteko euskarri batzuk ditugula.

(9) Aita Manuel Larramendik hainbat termino biltzen baditu ere, aitzindaria, zalantza-
rik gabe, Moguel dugu, bere “Peru Abarka” lanaren laugarren elkarriketan. Honen inguruan,
ZELAIETA, A. “Peru Abarca-ren Hiztegia” *ASJU*, 12-13, (1978-79), 87-199 orr. Ikerketa his-
torikoei dagokionez, ikus HH. EE. *Ferrerías en Legazpi*, Donostia, 1980, CAP; DIEZ DE
SALAZAR, L. M. *Ferrerías en Guipúzcoa (siglos XIV-XVI)*, Donostia, 1983, Luis Haramburu,
bereziki bigarren liburukiaren 365 orr. eta hh.; CARRIÓN ARREGUI, I. M.^a “Aspectos técnicos
de las ferrerías guipuzcoanas en el siglo XVIII”, In: ECHEVERRÍA EZPONDA, J.; eta DE
MORA CHARLES, M. (koord.) *Actas del III Congreso de la Sociedad Española de Historia de
las Ciencias: San Sebastián, 1 al 6 de octubre de 1984*, Donostia, 1986, Editorial Guipuzcoana,
1.º liburukia, 151-164 orr. (<http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=588154> helbi-
dean eskuragarri); CARRIÓN ARREGUI, I. M.^a *La Siderurgia Guipuzcoana en el Siglo XVIII*,
Donostia-Bilbo, 1991, Kutxa/EHU-UPV; ARANBURU AMILLETA, A.; eta ETXEBERRIA
ANDUEZA, B. *Zeharrolak Urola Garaian*, Legazpi, 2007, Lenbur Fundazioa. Armagintzari
dagokionez, ald. LARRAÑAGA, R. “Vocabulario de la industria armera vasca” *BRBSAP*,
34 (1978), 316-320 orr. eta egile honen beraren “Vocabulario de la armería” *BRBSAP*, 35
(1979), 355-389. orr. Lexikogintza edo hiztegien ikuspegi orokor baterako, ald. AZKUNE, I.
“Tecnología mekanikoaren euskal lexikogintza”, *EINA*, 32 (1984), 311-318 orr. Eraikuntzarako,
ikus ARIN DORRONSORO, J. “Atáun. El maderamen en las construcciones antiguas” *Anuario
de Eusko Folklore*, 12 (1932), 76-97 orr. Itsasoari dagokionez, ald. OREGI, E. “Tres glosarios
vasco-islandeses del s. XVII”, In: HUXLEY BARKHAM, S. (koord.) *Itsasoa 3: Los vascos en el
marco del Atlántico Norte. Siglos XVI y XVII*, Donostia, 1987, Etor, 317-336 orr. eta LABURU,
M. *Itsas Dokumentu zaharretan erabilitako hitzak jasotzen dituen hiztegi laburra*, Donostia,
1992, GFA. Azken honetan “escusal”, “genolbeazes”, “lema”, “lierna”, “hustaga”, “mandarri”
edo “miribustan” bezalako adierak biltzen dira; edonola ere, bertan erabilitako iturriak biblio-
grafikoak dira, nahiz eta horietako batzuk dokumentuetan oinarritu. Ildo honetatik, Xabier
Alberdiren doktorego-tesiak euskal hiztegi aberatsa (eta Laburuk bildutakoetan azaltzen ez diren
hitzak jasoz) biltzen duela aipatu behar dugu. Ikus ALBERDI LONBIDE, X. *Conflictos de inter-
eses en la economía marítima guipuzcoana. Siglos XVI-XVIII*, Bilbo, 2012, EHU-UPV.

2. XVIII. mendea baino lehenagoko dokumentazioa. Paleografia, oztopo?

Zoritxarrez, halako lanak XVIII. mendetik gibelerako dokumentazioan hagitx gutxi barneratzen dira; bertze era batera errateko, XVIII-XIX. gizaldietako dokumentazioak XX. mendean topatzen diren aurreko urteetako gizar-tearen azken hatsetan sakontzeko balio izan die, baina ez atzerago egiteko¹⁰.

Izan ere Historia ez da estatikoa, eta garaian garaiko testuinguruak prozesu anitzen ondorio dira. Halaber, mugimendu hauek ardatz kronologikoan hagitx ezberdinak dira: hamarkada batzuetan hala hainbat mendetan gerta daitezke. Honekin zera esan nahi dugu: hiztegia ere aldatu egiten dela. Antzinako hainbat hitz gaur egunean edo duela gutxira arte indarrean zeuden, eta aurreko hamarkadetan burutu diren ikerkuntzei esker bildu, berreskuratu eta haien inguruko ezaugarri eta azalpenak jaso dira. Ez dira, ordea, erabiltzen ziren bakarrak. Garai guztietan (indar handiagoz edo txikiagoz), gizarteak garapen bat izan du eta arropak, tresneria eta bertze hainbat esparrutan aldaketak izan dira; bertze modu batera errateko, hizkuntzak ere eboluzio bat izan du eta hitz batzuk desagertu diren moduan, bertze batzuk moldatzen edo sortzen joan dira.

Honela, XVIII. menderako hainbat tresna edo hitzek aurreko garaietako esanahia aldatu dute; egoera berrietara moldatu egin dira, baita aspaldidanik indarrean zeuden eta euskaldunen esentzia moduan ikusi diren nekazaritza edo abeltzaintza bezalako jardueretan. Era berean, XVIII. edo XIX. mendean burutu ziren hiztegiek, Larramendi eta Azkuerenak kasu, ez zituzten hitz berdinak jaso; ez bakarrik bigarren horrek lehenengoari egin zizkion garbizaletasun edo neologismoen aldetiko kritikak sortutako arrazoiengatik, baita garai ezberdinak zirelako ere. Azkueren denborarako, Larramendiren gizarteak zerabilzkien hainbat eta hainbat kontzeptu, tresna edota erakunde desagertuak

(10) Ikus adibidez, ESTORNÉS LASA, B. *Indumentaria baska*, Donostia, 1935, Beñat Idazkiak; ARIN DORRONSORO, J. “La labranza y otras labores complementarias en Ataun”, *Anuario de Eusko Folklore*, 17 (1957-1960), 59-87 orr.; LASA, J. I. “Noticias sobre actividades ganaderas preindustriales en Guipúzcoa”, In: *III Semana Internacional de Antropología Vasca. Tomo I*, Bilbo, 1976, La Gran Enciclopedia Vasca, 169-190 orr.; GARMENDIA LARRAÑAGA, J. *De Etnografía Vasca (cuatro ensayos)*. *El Caserío. Ritos fúnebres. Galera del boyero. Las Ferrerías*, Donostia, 1976, CAP; GARMENDIA LARRAÑAGA, J. *Léxico etnográfico vasco*, Donostia, 2007³, Eusko Ikaskuntza (lehenengo aldiz 1987an argitaratua) edota AZPIAZU ELORZA, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan. Abeltzaintzaren inguruan, Fermín Leizaolak artzantzari buruz egindako ikerkuntzak aipa daitezke. Ildo beretik, Antonio Zavala zenaren lanak aipatu beharko lirerate; oso garrantzitsuak dira, baina orokorrean ez dute XVIII. mendeko erdialdetik atzera egiten.

zeuden. Modu honetan, euskal hiztegi gintzan ezinbertzeko mugarri dugun lanak, ikuspegi historikotik hutsune garbiak ditu¹¹.

Zoritxarrez, gaur egunean euskara “historikoaren” inguruan burutzen diren lan gehienek ez dituzte iturri artxibistikoak aintzat hartzen, erran nahi da argitaratu gabeak direnak. Are gehiago, proiektu ezberdinen artean Koldo Mitxelenak abian jarritako Orotariko Euskal Hiztegi mardulak ere, nahita bazen ere, gabezia hori zekarren¹².

Ildo honetatik, ikerkuntza ugarik aurreko hamarkadetan hainbat iker-tzailek bildu eta plazaratutako materialekin aski dutela ematen du; artxibo mundua erabat baztertuta dute, bertan ezer gordeko ez balitz bezala edo argitaratutako transkribaketa guztiak irizpide filologikoak jarraitzen dituztela pentsatuz¹³. Hizkuntzalari eta filologoek, toponimian zein onomastikan adituek eta hizkuntzaren inguruan mugitzen den portzentaia handi batek, artxiboak baztertu egin ditu eta hori egiten darrai. Eta erabiltzen direnean, lantzerako garaian adituek partzialtasun nabarmen bat darabilte. Izan ere, halako profesional gehienek pairatzen duten paleografia jakituria ezak, XVII. (edo XVIII. mendea) baino lehenago sortu zen dokumentazioa baztertzea edo zuzenean ez kontsultatzea dakar¹⁴. Zoritxarrez, hori egiteko arrazoi nagusia uste baino arruntagoa da: euskararen Historia ikertzen dihardutenek ez dakizkite XVII. mendea baino lehenagoko testuak irakurtzen. Modu honetan, emaitzak

(11) Ald. LABURU, M., aip. lan., 9. orr. Larramendi eta Azkueren hiztegien inguruan, hiztegi historikorako Larramendiren lanak duen baliogarritasuna azpimarratuz, ikus CARO BAROJA, J. *Introducción a la historia social y económica del Pueblo Vasco*, Donostia, 1974, Txertoa, 24-26 eta 88-89 orr. Azkuek erabilitako iturrien inguruan, ikus MICHELENA, L. *Estudio sobre las fuentes...*, aip. lan.

(12) Proiektuaren beraren baitan baztertua zegoena, Ibon Sarasolak berriki azaldu duenez. Ikus egile honen “Koldo Mitxelena hiztegi gilea”, *Oarso 2015 gehigarria: Koldo Mitxelena Elissalt (1915-1987)*, 45-47 orr.

(13) Eusko Ikaskuntzak Erdi Aroko iturrien bilduman bertan, egile ezberdinek irizpide ezberdinak jarraitu dituzte transkribaketak egiterako garaian, eta azken urteetan Historiari lotutakoek indar handiagoa eskuratu dute. Transkripzio-irizpideen inguruan, ald. LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, A. “Filología, dialectología e Historia Medieval”, *Homenaje a la profesora Carmen Orcástegui Gros. Aragón en la Edad Media*, 14-15 (1999), 887-901 orr.

(14) Gabezia honen ondorioz, duela 50 urte luze Mitxelenak berak adierazten zuen hizkuntzalariek historialarien lanaren zain egon behar zutela. Ikus ZUMALDE, I. “Algunas palabras vascas del siglo XVI”, *BRSBAP*, 20 (1964), 21-31 orr., bereziki 23-25 orrialdeetan egiten zituen oharak. Alfonsito Irigoienek ere (“Dos textos arcaicos del siglo XVI”, *De re philologica linguae vasconicae II*, Bilbo, 1987, Deustuko Unibertsitatea, 231-235 orr.), Selma Huxleyri esker izan zuen euskal testuen berri; anglo-kanadiar bati esker, alafede!

...

partzialak eta zalantzarriak dira, datazio zein izenen forma normalizatuan akats nabarmenak topa daitezkeelarik¹⁵. Azken berri batzuen arabera, ordea, oraindik orain artxiboz artxibo (eta baserriz baserri) ibiltzea altxorak topatzen jarraitzea dakarrela argi dago¹⁶. Eta gure lerro hauek ideia horri heldu diote.

3. Aukerak irekiz: Notario-protokoloak eta auziak

Horregatik artxiboetan gordetzen diren dokumentuak berreskuratzeko egin diren lanak azpimarratu nahiko genituzke. Horiek dira aurreko mendee-tan gurean mintzatzen zen hizkuntzaren ezagutzara egin diren hurbilketarik

...

Filologiari eta Euskal Herriko erromantzei lotutako bertze lan interesgarri batzuk, aldiz, XIII-XVI. mendeak aztertzerako garaian, argitaratutako oinarri dokumental oso muga-tuak dituzte. Hala, LÍBANO ZUMALACÁRREGUI, A.; eta VILLACORTA MACHO, C. “Aproximación léxica a las estructuras y grupos sociales en el espacio geográfico vascongado (siglos XV y XVI”, *Revista de Investigación Lingüística*, 11 (2008), 165-188 eta egile berdi-nen *Paisaje rural y explotación agropecuaria. Léxico de los recursos naturales y de la vida coti-diana en el aragonés, navarro y romance vasco (siglos XIII-XVI)*, Zaragoza, 2013, Prensas de la Universidad de Zaragoza (bereziki, 37-47 orrialdeak) lanetan, dokumentazioan eta bibliografian duten hutsunea nabarmena da. Adierazgarriena, zalantzarik gabe, Eusko Ikaskuntzak argitaratu-tako lanetatik bat bera ere aztertu ez dutela da.

(15) Oizartzungo kasurako, IRIJOA CORTÉS, I.; eta LEMA PUEYO, J. A. *Documentación medieval del Archivo Municipal de Oizartzun. I. Libro de estimaciones fiscales de vecinos y bienes raíces (1499-1520)*, Donostia, 2011, Eusko Ikaskuntza. Honez gain, Hondarribiko toponi-miari buruzko liburuan udal aktak 1752. urtetik aurrera erabiltzea nahiko adierazgarria dela deriboguz, XVI. mende hasieratik gordetzen baitira. Bertzenaz, dokumentazioa kontsultatzek ahaskatze kontuak nolakoak ziren ere balio dezake. Bi adibide emanen ditugu: batetik, Tolosan XVI. mende hastapenetan “Yhurramendi” abizena behin eta berriz “h” tartekatuz idatzita ikus-tea; bertzenaz, Elgetan, 1592an, Martin Jauregikoak bere abizena “Yauregui” moduan idazten duela jakitea, dokumentua idazten duen eskribauak “Jauregui” bezala egiten duen bitartean (ikus GPAH-AHPG, 1/1186, 5. foliazioa, 167 au. fol.). “J”-ren inguruan ezagunak dira Larramendik XVIII. mendean erraten (eta zalatzen) zituenak.

(16) Ald. Asteasuko artxiboaren adibidea, Amagoia Piären lanei zor dizkiogunak. Ikus IRIXOA CORTÉS, I. “Oguey eta amamar milla ta bosteunda laroguetarçorçi” (http://www.ereiten.com/blog_view.php?uuiid=24&cat=Artxiboak); IDEM, “Bandoa euskaraz” eta bereziki, PIÁ, A.; eta IRIXOA CORTÉS, I. “Asteasuko emakume bertsolariak XIX. mende hasieran” (http://www.ereiten.eus/blog_view.php?uuiid=80&cat=Asteasu); edo Azpeitiko (ikus MADARIAGA ORBEA, J. *Azpeitia: Gizarte, kultura eta pentsamoldeak*, Azpeitia, 2010, Azpeitiko Udala, bere-ziki 263 orr. eta hh.). Ezin gara, beraz, Serapio Múgicak bere garaian egin zuen diagnostiaz guz-tiz fidatu. Ald. MÚGICA, S. “El vascuence en los archivos municipales de Guipúzcoa”, *EINA*, 5 (1908), 725-733 orr. eta MADARIAGA ORBEA, J. *Sociedad y lengua vasca...*, aip. lan., pás-sim. Baserrietan gorde daitezkeen dokumentuen adibide baterako, XIX. mende hasierako bada ere, ikus PERURENA, P. “Berastegi 1823: ‘Bertso berriac’”, *FLV*, 40 (2008), 379-393 orr.

nabarmenenak. Ezin bertzela izan: garai jakin bateko esparru bat ikertzerako orduan, sortutako materialetara jo behar da. Horregatik artxiboez baliatu eta bertan topatu daitezkeen hitzak biltzen joatea berebiziko lana izaten jarraitzen du. Edozein momentutan zein artxibotan halakoak ikusteko aukera dugu, baita ikerketa historikoak egiterako garaian ere, Javier Elorzak Eibarri buruz egin zuen monografian, Alvaro Aragón-ek basoari eskainitakoetan edo José Ramón Díaz de Durana abeltzaintza eta sarobeen inguruan egindakoetan dakusagun moduan¹⁷. Ildo beretik, Jose Maria Satrustegik Nafarroako hainbat udal artxibotan begirada jarri zuen eta handik hainbat altxor berreskuratu zituen, baina oraindik orain inor ez da ausartu bertze bi iturri sakontasunez ustiatzera, ikerkuntza historikorako nagusienetakoak direnak: notario-protokoloak eta auziak hain zuzen ere. Juan Madariagak, berriki argitaratutako lan batean, horren hamaika adibide bildu ditu¹⁸.

Egia da halako material bat prestatzeak metodologia zailtasun nabarmenak dituela; izan ere, ez da dokumentuek edo bere protagonistek apropos edo nahita bilatutako zerbait. Irainak, biraoak, koplak edo halakoak gai moduan dituzten auzietan euskarari buruzko hitzak topatzea errazagoa dela dirudi, baina horrelakorik gertatzen al da salmentak, kortsario ekintzak, zorrak, lapurretak, familia-ondasunak eta bertze hamaika tipologia edo arrazoi dituzten horietan? Batzutan bai, bertzetan ez. Prozesu horiek guztiak kontsultatu arte erantzuna zehaztasunez ezin dugu jakin, eskrituren edo auzien laburpenetan, eta aipamen esplizituen bidez, hizkuntzari dagozkion kontuak gutxitan jasotzen baitira. Era berean, dokumentazio notarialari dagokionez, ondasunen inbentarioetan hamaika euskal hitz topatu daitezke, baina hau ez da leku berdinean, garai berdinean eta eskribau bakoitzarekin modu berean gertatzen. Ildo honetatik, eta ikerketa zorrotzago bat merezi beharrean badago ere, badirudi XVI. mendean ziren lurralde elebidunetan (alegia, Nafarroan eta Araban)

(17) ELORZA MAIZTEGI, J. *Eibar: orígenes y evolución (siglos XIV al XVI)*, Eibar, 2000, Ego Ibarra; ARAGON RUANO, A. *El bosque guipuzcoano en la Edad Moderna: aprovechamiento, ordenamiento legal y conflictividad*, Donostia, 2001, Aranzadi Zientzia Elkartea; ARAGON RUANO, A. *La ganadería guipuzcoana durante el Antiguo Régimen*, Bilbo, 2009, EHU-UPV; DÍAZ DE DURANA, J. R. “Para una historia del monte y del bosque en Guipúzcoa bajomedieval: los seles. Titularidad, formas de cesión y de explotación”, *AEM*, 31 (2001), 49-74 orr.; DÍAZ DE DURANA, J. R. “Transformaciones en la titularidad y aprovechamiento de los seles en Guipúzcoa (1450-1550)”, *Zainak*, 17 (1998), 19-31 orr.

(18) MADARIAGA ORBEA, J. *Sociedad y lengua vasca...*, aip. lan.

euskararen arrasto handiagoak topatu ditzakegula, Gipuzkoa bezalako lurralde batean baino¹⁹.

Erran moduan, zaila da halako iturriak metodologia jakin baten bidez ustiatzea; izan ere euskarak (XV-XVII. mendeetan bederen) ez du dokumentazioan berezko gai bat osatzen. Bertze era batera erranda, dokumentazioaren deskribapenei ezin diegu zuzenean euskaragatik galdetu, eta edozein momentutan azaldu daitezke aurreikusten ez genituen datuak; hori dela eta, halakoetan agertzen zaizkigunak partekatzea edo horiek gorpuzteko ekimen bat sortzea onena litzateke, betiere aurkikuntza egin duen egileari behar den bezalako aitortza eginaz. Izan ere, edozein ikertzailek jakitun izan behar du halako lana bideratzea zaila dela: ezin da aldez aurretik zer egon daitekeen jakin eta emaitza txiki baten atzean etengabeko lana eta kontaezinezko orduak egon daitezke. Baina iturriak hor daude²⁰.

(19) Modu honetan, Gipuzkoako protokoloetan edo auzietan ageri diren euskara arrasto txikiei erreparatuta, eta Euskal Herriaren inguruan barra-barra dabilzan teoria edo ideia berri zalantzarrien ildotik, ez litzateke harritzekoa izanen norbaitek oinarri sendorik gabeko hipotesiak plazaratzea; bertzeak bertze, XV-XVII mendeetan lurralde horretan apenas euskararik egiten zela edo hizkuntza uste baino gutxiago hedatua zegoela. Aipatzen dugun lurralde elebidunen kasurako, ikus MADARIAGA ORBEA, J. *Sociedad y lengua vasca...*, aip. lan.; MONTEANO SORBET, P. J. aip. lan. Arabari dagokionez, 2 oin-oharrearain aipatutakoaz gain, ald. FERNANDEZ DE PINEDO, K.; OTSOA DE ALDA, X. “Brujas’ euskaldunes alavesas en el proceso inquisitorial de Logroño (1609-1614)”, *FLV*, 109 (2008), 419-441 eta DI CESARE, G.; eta FERNÁNDEZ DE PINEDO, K. “Euskara y nobleza en la Llanada alavesa oriental”, *FLV*, 115 (2012), 287-305. Agian ezezagunagoa dugu 1539ko datu bat, Segurak Legazpirekin Biozkornako bidearen inguruan duen auzi bat dela eta. Auzia Esquibel lizentziatu gaztelarraren esku zegoen, eta normala denez, lekukotzak hartzerako orduan itzultzaileak behar izan zituzten. Daturik interesgarriena, ordea, itzultzaile edo interpretea nongoa den jakitea da; izan ere, ez da gipuzkoarra, gasteiztarra baizik (edo Gasteizen auzotartua). Horregatik, gure ustetan lekuokak ere arabarrak izanen ziren: Agurain, Araia eta inguruokak (agian, baita Burundakoak ere). Segurako udal-kontuetan honakoa aipatzen da: “*yten dí e pagué a Lope Díaz de Otaçu, vezino de la cibdad de Bitoria, vna dobla de la banda castellana (...) por dos días que se ocupó por mandado del señor liçenciado Esquibel (...) en ser yntérprete a yntrepetrar [sic] los dichos de los testigos que por nuestra parte (...) se tomaron en el pleyto que tratamos (...) sobre el camino de Buzcorna*” (ARChV. Pleitos Civiles. Varela, Fenecidos, 1739-1, XIX at. fol.). Ildo honetatik Mitxelena Landuccionen hiztegiaren inguruan esandakoak gogora ekarri behar dira (Arabako, eta ziurrenik, Gasteizko euskara oinarri zuela, hain zuzen ere). Oraingo adibideak, ia 25 urte lehenagokoa izaki, bi gauza islatu litzake: batetik, garai horretan bai Gasteizen, bai Araba iparraldean euskaraz hitz egiten zela.

(20) Bertze adibide batzuetarako, RILOVA JERICÓ, C. “Las palabras olvidadas. Una aproximación a nuevas fuentes para el estudio del euskera. Los archivos criminales del País Vasco (siglos XVI-XIX)”, *Oihenart*, 21 (2006), 409-423 orr. Hondarribiko udal artxiboa eta Gipuzkoako Korrejimenduen artxiboen gordetzen diren auzi kriminalak ardatz hartuta, egileak,

...

Datozen lerroei so eginez, esparru kronologikoa izan da, ezberrik gabe, halakoak prestatzera bultzatu gaituen arrazoiatariko bat. Zehaztu deza-gun, bada, gure ekarpena (halakorik bada, behintzat). Ondorengo lerroetan XV-XVI. mende bitartean topatu izan ditugu hitzak txertatuko ditugu, XVII. mendean hainbat sarrera eginaz²¹. Horiei, azken hamarkadatan argitaratu diren lan batzuetan topatutakoak bildu dizkiegu. Izan ere, gure hizkuntzaren ezagueran etengabe agian ez, baina tarteka-marteka eta sakabanaturik hainbat berri izaten dira²². Horrek ez du erran nahi ondorengo mendeetarako materialik ez dagoenik, edota guk landutako garai berean bertze horrenbertze egonen ez denik; aitzitik, zihur gaude bilaketak egiten jarraituz gero, hitz gehiago azalduren direla.

Ikusiren denez, dokumentazioaren portzentaia handi batek udal artxiboez kanpoko idatzietan du oinarria. Batetik, Gipuzkoako notario-protokoloetan, bai Oñatin dagoen Gipuzkoako Protokoloen Artxibo Historikoa - *Archivo Histórico de Protocolos de Gipuzkoa* delakoan, baita Gipuzkoako Artxibo Nagusian - *Archivo General de Gipuzkoa*-n gordetzen diren funtsetan ere. Bi agiritegi horiek (lehenengoak bereziki) bertze batzutan euskarari lotutako berriak ekarri ditu, baina oraindik orain eta salbuespenak salbuespen, XVI. mendeko lehen erdialderako begirada txiki batzuk baino ez ditu jaso²³. Bertze

...

azaldu zaizkion hitzen inguruan (biraoak batez ere) hainbat ausnarketa egiten ditu. Gure uste-tan ondorio mugatu edota ezezkorregietara iristen da, aukeratutako iturrien ondorioz; izan ere, eta lerro hauetan ikusiko denez, izaera kriminala duten auziez haratago, dokumentazio judizialak aukera anitz eskaintzen ditu. Edonola ere, natura kriminaletako idatzietan euskarazko testuak ere azaldu daitezke, Rilovak berak ondo ikusi zuenez. Honetarako, ikus ZAPIRAIN KARRIKA, D.; eta MORA AFÁN, J. C. “‘Docena bat guizonen artu naute’. 1766ko urteko matxinadari buruzko zenbait xehetasun eta euskaraz idatzitako txosten baten berri”, *Notitia Vasconiae*, 2 (2003), 435-442 orr., bereziki 436 orrialdeko 2 oin-oharra.

(21) Hori da artikuluko honek bultzatu duen arrazoi nagusia, bereziki Gipuzkoako Oria eta Urumea bailaretako hiribilduek XIV-XVI. mendeetan izan zuten garapenaren inguruan Iago Irixoak burutu berri duen lana. Berau izan da lerro hauek idazteko aitzakia eta horiei, XVII. mendeko dokumentazioan Mikel Prietok *Albiztur 1552: baserriak eta etxeak* (Donostia, 2014, Aranzadi Zientzia Elkartea) lanari esker aurkitutakoak batu zaizkie.

(22) Ald. BIDEGAIN, M. “Textos vascos antiguos. Crónica”, *ASJU*, 1 (1967), 179-195 orr. eta SARASOLA, I. “Contribución al estudio y edición de textos antiguos vascos”, *ASJU*, 17 (1983), 69-212 orr.

(23) Ald. ZUMALDE, I. “Nota sobre aperos de labranza en el siglo XVI”, *Munibe*, 9 (1957), 145-146 orr.; IDEM “Más sobre aperos de labranza del siglo XVI”, *Munibe*, 12 (1960), 343 orr.; IDEM “Algunas palabras vascas...”, aip. lan. (eta azken honen ildotik, SARASOLA, I.

...

iturri garrantzitsu bat Gaztelako Koroako artxibo nagusienetako batean dugu, *Archivo de la Real Chancillería de Valladolid* delakoan hain zuzen ere. Bertan gordetzen diren milaka eta milaka auzik hamaika lekukotza dakartzate beren baitan eta beraz, garaiko bizitza eta hamaika gertakari ez ezik, behin baino gehiagotan euskarari buruzko ohartxoak edo printzak eskaintzen dizkigu²⁴.

Artikulu honetan, gure helburu nagusia bertze lan batzuk aurrera eramateko erabili dugun dokumentazioan topatu ditugun terminoak bildu eta plazaratzea izan da, erreferentzia artxibistiko edo bibliografikoak eta txertatzen den testuingurua emanez. Hitzarekin batera, eta ahal den heinean, bere esanahia errazturen lukeen esaldi edo hipotesiren bat ematea aproposa iruditu zaigu. Edonola ere, ez gara hizkuntza-balorazio edo analisi filologikoetan sartuko. Hau dela eta, guztiz jakitun gara ematen ditugun interpretazio edo azalpenek etorkizunean zuzenketak ekar ditzaketela edo ekarriko dituztela. Esan bage doa halakorik balego (baita kritika zorrotzak eta errukigabeak ere), ongi etorriak lirakeela; hori guztia, gure ekarpen xume honek norbaitengan interesa piztu duelaren seinale bailitzateke.

Aurkezten ditugun hitzak anitz ezezagunak zaizkigu, guri bederen. Bertze batzuk, ordea, arras elaire edo gaur egunean indarrean dabiltzanak dira. Azken hauek zerrendan sartu baditugu, praktikotasunagatik edo datuak betetze aldera izan da; hau da, noiz eta zein testuinguruan aipatzen diren bildu nahi genuen, bereziki kronologia zaharagoak erabiltzen dituztelako edota bertze esanahi bat topatu zaielako²⁵.

...

“Contribución...”, aip. lan., 156-160 orr); AZPIAZU, J. A. “Palabras y textos vascos antiguos”, *Cuadernos de Sección. Literatura*, 7 (1988), 7-17 orr. (bereziki 12-14 orr.); IRIGOIEN, A., aip. lan.; MADARIAGA ORBEA, J.; AZPIAZU, J. A.; eta ELORTZA, J. “XVIII. eta XIX. mendeetako Azpeitiko euskal testu batzuk”, *FLV*, 110 (2009), 5-45 orr.; AZPIAZU, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan.; eta ÁLVAREZ PÉREZ-SOSTOA, D.; eta GARRIDO YEROBI, I. *Yn Dei nomine. La Hondarribia del siglo XVI a través de sus testamentos / XVI. mendeko Hondarribia bertako testamentuen bidez*, Hondarribia, 2014, Hondarribiko Udala, 305-315 orr.

(24) Horiei elizbarruti ezberdinetako artxiboak batu beharko genizkieke, burutu ditugun ikerkuntzen ildotik gutxi erabiliak izan direnak, edo emaitza antzua izan dutenak. Iruñeakoa aski ezaguna da, baina Donostiakoan ere, altxorak topa daitezke. Ildo honetatik, ikus MADARIAGA ORBEA, J. *Azpeitia...*, aip. lan.

(25) Ald. LABURU, M., aip. lan., 9. orr. Koldo Mitxelena zenak ere, honen inguruan ohar interesgarriak egiten zituen. Ikus ZUMALDE, I. “Algunas palabras vascas...”, aip. lan., 24 orr.

Azken hitza

Aurreko lerroetan, euskararen inguruan gehiago ala gutxiago landutako esparruak aipatu ditugu, Historia instituzional-politiko-fiskalean dagoen hutsunea azpimarratuz. Ildo honetatik, bildutako hitz zerrendak hamaika mundu betetzen ditu: jarduera ekonomikoak eta tresneria ezberdinak, arropak, landareak eta abar. Baina egiari zor, guretzako horren funtsezkoa iruditzen zaigun arlo historikoan emaitzak eskasak izan dira. Edonola ere, bildutako hiztegi txiki honek hainbat ideia dakartza.

Batetik, egiteke eta egiteko asko dagoela. Aurkezten dugun zerrenda horren lekuko da; izan ere, gure saiakera hau ez da biltze lana helburu zuen ikerketa-marko baten barruan egin. Lerro hauek burutzerako garaian bertze xede jakin batzuk bideratzeko erabili dugun informazioan oinarritu gara; hau da, bildutako hitzak bertze ikerketei esker zeharka lortu ditugu. Hitz hauekin topo (edo tupust) egitea ez da izan euskararekin lotura zuen lanen ondorio, bertze gai batzuk bideratzeko egin diren ikerkuntzek posible egindako kontua baizik²⁶.

(26) Errepikakor ez izatearren, gure hasierako zerrendan biltzen joan garen hainbat hitz baztertu ditugu, beraien ohikotasuna dela eta. Tartean, 1520an, Sasiola batxillerraren alargun Maria Lopez Areiztikoak egiten duen Larrazabal basetxearen dohaintzan agertzen diren area, bostortz, sega edo goldea bezalakoak (“*vna goldea, vna bostorça, vna area, vna sega...*”). Hauetarako, ikus ELORZA MAIZTEGI, J. *Archivo Municipal de Zumaiá (1256-1520)*, Donostia, 2009, Eusko Ikaskuntza, 110. dok. Ald. AYERBE IRIBAR, M.ª R. *Urnieta, de tierra a villazgo (1402-1615)*, Urnieta, 2015, Urnietako Udala, 758 orr. (1599 urtea: “*arados llamados bostrichas*” edo “*arados para volver la tierra que llaman ‘goldeas’*”). Horiez gain, aihen, ametz edo zumalikar landare-zuhaitzak, ezpala (Ordizian, 1511 urtean) edota Usurbilen 1509 urtean dakusgun “erreten” hitza: “*saue que con las açequias e erretenes que habrán de haser para la dicha herreria e sus molinos ynpidirán e ocuparán el camino e carril*”. (ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Fenecidos, 207-2, 143 at. fol.).

Artikulu hau interako garaian, Jose Antonio Azpiazu lihoari buruzko bere lanean bertze hiru hitz aipatzen ditu: “lepaestalkis”, “oibiques” eta “urragerrico”. Lehenengo biak Grazia Arkantzakoa mutrikuarrak bere 1638 ezkontzara zeraman apaingarrien artean azaltzen dira; hiru-garrena (lepaestalkiekin batera), bi urte lehenago Graziaren herrikide zen Marina Gaztañetaren apaingarrien artean aipatzen dira. Denbora kontuak direla eta, ezin izan gara horiekin sartu baina lehen bilaketan arabera, “lepaestalki” edo lepestalki nahiko dokumentatua dago (bai Azkuen, Orotarikoan eta Ibon Sarasolaren “Contribución...”, aip. lan., bereziki 160 orr.); azken biak ez direla ez Orotarikoan, ezta Azkuerenean azaltzen. Eskriturak, hurrenez hurren, GPAH-AHPG, 1/2625 eta 1/2624 sortetan omen daude. Ald. AZPIAZU, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan., 128 eta 136-138 orr. Egoera bertsuan egonen litzateke XIV. mende amaieran Berastegin azaltzen zaizkigun “beyerrecos” edo behi arreak. Ald. LÍBANO ZUMALACÁRRREGUI, A.; eta VILLACORTA MACHO, C. *Paisaje rural y explotación...*, aip. lan., 72-74 orr.

Bertzenaz, historiari buruzko euskal hiztegi teknikoaren gaian murgildu izanak, ikerketa-markoaz hausnartzera garamatza. Honela, hiztegia osatze aldera, galdera batzuei erantzun beharko genieke: bertzeak bertze, zein iturritan bilatu, gai zehatz bakoitzari nondik heldu edota ezinbertzeko protagonista euskalduna nola aurkitu.

Horrez gain, gaur egun indarrean dabilzan hipotesi, ideia nagusi edo adierazpen kategorikoek berrikusketa bat behar dute. Honen adierazle, euskalkien gaia dugu. Dagoeneko baztertua dirudi Antzinaroko tribuen banaketa eta euskalkien arteko harremana; baina hau honela izanik, euskalki bakoitzaren sorrera edo garapenaren inguruan ezer gutxi dakigu. Guk bildutako “Muslio” hitzari dagokionean adibidez, argi ikusten da XIX. mende amaierarako bizkaierari lotutako kontzeptua, 1530eko hamarkadan Orion barra-barra zerabil-tela, harik eta lekuizen bat osatu arte; hau da, hitzaren erabilerak hedadura handiagoa zuen. Berau jatorrizko euskara “batu” edo Erdi Aroan uniformizazio handiago bat zuen horretan erabiltzen zen ala Oriotik Bizkaira (ala alde-rantziz?) jauzi egin zuen jakitea zaila da; edonola ere, datua hor dugu.

Azkenik, hemen biltzen diren hitzak esparru kronologiko eta geografiko mugatu bati lotuak daude. Honela, ez da baztertu behar, inondik ere, bertze leku zein garai batzuetan indarrean egon izana. Guk aurkitutako lehenengo aipamenak ez du erran nahi hitza lehenagotik indarrean ez zegoenik. Modu honetan, aurkezten ditugun emaitzak erlatiboak dira, baina era berean, lanean jarraitzeko beharren erakusle bikaina osatzen dute.

* * *

ERANSKINA

Euskal hitzen zerrenda (XV-XVII. mendeak)

ABELBIDE

Esanahia: Abereek bazkatzeko erabiltzen dituzten udal- edo herri-bideak²⁷.

Non-noiz: Oarsoaldea eta Bidasoan, XVII. mende erdialdean.

Adibideak:

- Antonio Villaviciosakoa zenaren ondasunen inguruko auzian, 1667 urtea: “*la dicha casa nuevamente edificada que está pegante a la dicha casa principal de Villaviciosa y Abendaño en [sic] muy grande y capaz, en que se recojen y albergan las vacas, toros, ovejas, cabras y sus crías y otros ganados que tengo al presente en ella, y gozan los pazos de Jazquibel y otros términos consejiles como suyos propios en comunidad de los dichos lugares del Passaje y Lezo, villa de Fuenterrabía y vniberssidad de Yrun Vranzu y valle de Oyarçum, para todos los quales pastos tiene la dicha mi cassa sus caminos y seruidumbres por sus propias tierras, asta llegar a los comunes y consejiles que en aquella tierra se llaman en la lengua bascongada ‘abeluideas’”²⁸.*

ALBIDE

Esanahia: Ala izeneko txalupek ibaian zehar ibiltzeko zerabilten bidea²⁹.

Non-noiz: Oria ibaian, Usurbil eta Lasarte artean dokumentatzen da, 1509rako.

Aipamenak:

- “*Ilebar e carrear la dicha bena e fierros e áncoras e másteles e otras maderas e bienes con barcos e alas o sin ellas por el dicho braço de agua e sangradera llamado ‘albide’, que quiere dezir ‘camino de alas’*...”³⁰.
- “*que por la sangradera (...) la dicha ferrería de Lasarte solía tener su albide, que quiere desir ‘camino de alas’*”³¹.

(27) Ald. MICHELENA, L. *Estudio sobre las fuentes...*, aip. lan., 69 orr., 117. adiera: “Alapide”, Non Oihenartek jasotako azalpena jasotzen duen: “azienden bazkarako leku erosoá”.

(28) GAO-AGG CO MCI 2065, f. g. (23 au.-at. folioak).

(29) Ald. supra, 25 oharra.

(30) ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Fenecidos, 207-2, 131 au. fol.

(31) *Ibidem*, 185 au. fol.

ALIRI

Esanahia: Usurbil-Oria guneko toponimo ezagun honek, ala ontziek produktiak lurreratu edo kargatzeko erabiltzen zen gunea adierazten duela ematen du: Al(a) + (h)iri (hitza “gune” moduan ulertuta?).

Non-noiz: Usurbilen, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

– “*que va desde el dicho puerto de las venas llamado ‘aliri’ a la dicha ferrería de Lasarte*”³².

ALLUR

Esanahia: Sastraka, zuhaixka mota bat. Orotarikoak allurbe, allubre adierak jasotzen ditu; baina ez dirudi alluraren sinonimoak direnik; hau zuhaixka baita eta horiek, landarea.

Non-noiz: Orion, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

– Orioko udal ordenantzak, 1512 urtea: “*pero que la allura puedan cortar para vender a quien quiera e a donde quisieren*”³³.

ARDIORDOTS

Esanahia: Ibaietan presak bezalako azpiegiturak eraikitzeko teknika zen, sendotasun handikoa, altua eta **baldoen** (ikus hitz hau, beherago) bidez egindakoaren antagonikoa, hau sistema ahulagoa baitzen. Agidanez, egiturak ur gehiago biltzeko aukera ematen zuen. Etimologikoki, ziurrenik: AR (harri) + DI (multzoa): harri-pila. ORTOTS (arra: txerria nahiz ahuntzarena): sendoa. Ibaietako higiezinari lotuta izaki, barrua harri hutsez bete duen makilezko hesizat hartu dezakegu, ura berbideratzeko edo metatzeko egindakoa. Gaztelaniazko hainbat testutan azaltzen den “azud” hitzaren sinonimoa dela ematen du. Hau, XVI. mendean urarekiko ingenioetan deskribatuta azaltzen da³⁴.

(32) *Ibidem*, 131 at. fol.

(33) AGS. Consejo Real. Escribanías, 217-2.

(34) Agidanez, XVI. mendean horrelako “azud” direlakoak hedatu eta finkatu egin ziren. Cristóbal de Rojas (1555-1614) ingeniari-tza-kapitainak hala adierazten du bere liburuan: “*y por este orden llevando el suelo (del Canal) con alguna corriente, se llegó hasta el pueblo donde se atajó el río; para lo cual hice tener prevenidas más de 2500 estacas, de medio pie de grueso, y a 10 y 12 pies de largo, y juntamente con más de 1000 carretadas de piedra menuda y gruesa* ...

Non-noiz: Usurbilen dokumentatua 1509an. Lasarte eta Aliri arteko ubideetan; beraz, erabilera Erdi Aro amaieran guztiz finkatua zegoela pentsa dezakegu, bai behintzat, XV. mendeko azken laurdenean.

Adibideak:

- “poniendo los dichos maderos vnos sobre otros, que se llaman en bascuence ‘ardior-dosas’, de altura de tres braçadas poco más o menos”³⁵.
- “la quieren tornar ha hazer de madera e en la forma llamada ‘ardior-dos’ por que más agoa coja”³⁶.
- “que las presas que se fazen en la forma llamada ‘ardior-dos’ suelen seer estancas e altas”³⁷.
- “que en el lugar donde está çimentada la presa de la ferrería de Lasarte, por la vna parte tiene çemiento e en la tal parte está fecha la dicha presa de ardior-dos, e e la otra parte, porque dizen que no ay çimiento, está fecha de aldos e

...

y con estos materiales, sin cal ni otra cosa, hice comenzar a hincar estacas a todo el ancho del río, antes al sesgo, sin hacer la fuerza por el cauce que ya estaba abierto como dicho es. Y puesta esta primera hilera de estacas, hincándolas a un pie una de otra de hueco, poco más o menos, las cuales hice hincar de tal suerte que lo alto de sus cabezas estuviere a nivel con lo alto de los canales del molino, porque en este punto está el primor y certeza de tal fábrica, y puesta esta primera hilera hice hincar a la parte de abaxo de aquella otras 15 hileras de estacas, dando de hilera a hilera 3 pies de hueco y de una estaca a otra un pie o pie y medio y de tal forma hincadas todas las estacas que de las postreras de la parte de abaxo no tenían más de dos pies o pie y medio de fuera de la tierra y la primera hilera seis pies de alto fuera de la tierra y puestas de este concierto, las hice echar muchas clavazones y riostras clavadas, de forma que toda la estacada estaba hecha un telar muy fuerte y luego desde la orilla del cauce hice comenzar a echar mucha piedra menuda y gruesa, de tal forma que se cegó toda la estacada y quedó hecha un dique de piedra seca, sin otra mezcla (...) y a la primera creciente que vino (...) pasó por encima d’ella, y con la horrura, limo, cieno y suciedades que traía el agua fraguó y macizó toda la piedra seca, de tal suerte que ha más de diez años que está en pie y no han sido bastantes las crecidas (que ha habido muchas y muy terribles) a arrancarlas...”. Ikus ROJAS, C. de *Tres Tratados sobre Fortificación y Milicia*. Madril, 1985, 95 orr. eta hh. Aip. DIAZ MARTA, M. “Los azudes del Tajo en Toledo y Aranjuez”, *Toletum*, 20 (1986), 166 eta 168 orr. (157-173). Ald. NAVARRO BELMONTE, Fl. “El azud: una obra estable (1494-1497)”, *Murgetana*, 71 (1987), 83-90 orr.; CONTE SAMPIETRO, J. L. “El azud del molino de Abiego”, *Argensola*, 121 (2011), 15-28; CABEZUELO PLIEGO, J. V.; eta GUTIÉRREZ LLORET, S. “La huerta de Alicante tras la guerra de los dos Pedros. Acerca de la construcción del *Assut Nou* en 1377”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 8 (1990-1991), 69-98 orr.

(35) ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Fenecidos, 207-2, 130 at. fol.

(36) *Ibidem*, 147 au. fol.

(37) *Ibidem*, 165 au. fol.

naças (...) que el dicho molino de Irurubieta tiene parte de su presa de madera e fecha en la manera que dizen de ‘ardiorodos’ quanto alcança el çimiento que dizen que tienen [sic] la dicha presa (...) a causa d’ellas [presak] seer vaxas e d’estacadas, ba mucha agoa por ençima de las dichas presas e por entre los valdos d’ellas”³⁸.

- “*María Pérez de Asteasuayn e sus consortes es començada ha hazer en la dicha sangradera con baldos a forma de naça, la qual a oydo dezir que quieren dexar e derriuar e que la dicha presa quieren tornar a fazer de maderas en la forma llamada ‘ardiorodos’, e que para aquella haser de presente están cabando çiertos carpenteros...”³⁹.*
- “*porque la dicha presa, syendo en la forma llamada ‘ardiorodos’, ha de tener maderas atravesadas de parte a parte e gran altura”⁴⁰.*

ARROBA (arraoba)

Esanahia: Arropa mota. Orotarikoak tunika edo soineko-jantzi luze moduan deskribatzen du.

Non/noiz: Donostian eta Hernanin, XV. mende amaieran.

Adibideak:

- Donostia eta Hernanin bizi zen Katalina Munbrungoa andre baiondarraren testamentua (1493): “*una ropa llamada ‘arraoba’, que sea de escarlata con sus moras”⁴¹.*

ARTABELAR

Esanahia: Gaurengungo artatxikia moztu eta biltzerakoan, belarretarako aprobetxatzen ziren hondakinak. Gauza jakina da Ameriketatik artoa ekarri baino lehen, artatxikiak “artoa” izena zuela.

Non/noiz: Hernanin, XVI. mende hasieran (1515 inguru).

Adibideak:

- “*...que qualquier persona mayor o menor que segare y cortare poco o mucho trigo o myjo ageno syn liçençia de su dueño pague de calunia por la entrada de cada bez que cortare vn florín de oro (...) e asy bien sy alguno cortare o*

(38) Ibidem, 137 at. fol.

(39) Ibidem, 140 au. fol.

(40) Ibidem, 185 at. fol.

(41) ARChV. Pleitos Civiles. Zarandona y Walls, Olvidados, 1138-2, 141 au. fol.

segare en poca cantydad o en mucha la yerba que hazen de myjo que en bascuense se dize ‘artaberarra’, que pague de calumia por cada ves medio florin de oro...’⁴².

AZPIOLA

Esanahia: Burdinola mota. Orain arte dokumentutako agorrola, zearrola, olatxo eta bertze hainbat hitz eratorriei batu behar zaie. Gauzak honela, eta aurkezten dugun adibidean bertze eraikin mota bati aipamena egiten diola ematen badu ere, litekeena da kokapenaren araberrako adiera izatea, ez, bertze ola edo burdinolekin alderatuz, mota edo ezaugarri ezberdinak zituelako. Ondorioz, eraikin baten kokapena erreferentzia hartuta, beherago egonen zen burdinola litzateke. Honela, “azpiolea”, “azpikola” eta antzeko hitzen sinonimo litzateke.

Non-noiz: Oria ibaia, Lasarte eta Usurbil artean, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- Juan Agirrekoa errotari hernaniarraren lekukotza, 1509ko martxoan: “*que qualquier ferreria de las que se llaman en bascuence ‘azpiola’, saue que ha menester quanto tanta agoa como vn molino, e lo saue porque por vna conpora continuamente los barquines de la dicha ferreria han menester tanta agoa como dos açequias de vn molino*”⁴³.

BALDO

Esanahia: Egurrezko tresna. Azkuek ezpal handi edo bertzelako produktuen zati handi moduan biltzen zuen⁴⁴. Gaur egungo hiztegiek, Orotariko Euskal Hiztegiak edo egile klasikoek “baldoa” hesolaren sinonimotzat dute; hau da, gaztelaniazko “estaca” hitza: bai lurra eusteko, bai hesiak egiteko balio duena. Bergaran, su-egurra trontzatzeko azpian jartzen den egur pusketa handiari esaten zaio, edo brinkagai den edozein egur pusketa handiri. Zaldibarren azken esanahi honen antzekoa du; brinkatzeko dagoen (haritz) enbor handiari esaten zaio⁴⁵. Iparraldean berriz, zuhaitzaren oinari deritzo⁴⁶.

(42) AGS. Consejo Real. Escribanías, 236-5, 22 at. fol., LXXXVIII [sic] titulua. Ald. AYERBE IRIBAR, M.ª R. “Ordenanzas municipales de Hernani (1542). Estudio y transcripción”, *BRSBAP*, XXXVIII (1982), 257-335 orr.

(43) ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Fenecidos, 207-2, 146 at. fol.

(44) AZCUE, R. M.^a, aip. lan., I, 129 orr.

(45) Bergararako, ikus <http://www.bergarakoeuskara.net/hiztegia/letra/B?from=60>. Zaldibarko kasurako, ikus <http://www.zaldibar-euskaraz.com/euskara/berbarik-berba/baldue>.

(46) ETXEBARRIA, J. M. “‘Vocabulario vasco-francés’ izeneko XIX. mendeko hiztegia”, *Cuadernos de Sección. Hizkuntza eta Literatura*, 12 (1994), 9-140 orr.

Gurean, ordea, esanahi ezberdinak topatu ditugu. Erreterian, adibidez, sagarrak biltzerakoan sagarrondoaren adarrak eusteko (?), astintzeko (?) erabiltzen zen makilari zeritzoten. XVI. mende hastapenetako Orion, nasetarako erabiltzen ziren zutoinei esaten zitzaien; beraz, Azkueren edo gauregungo hiztegiek bildutakoa horren jarraipena dela pentsa dezakegu. Edonola ere, Orioko kasuak eraikuntzarekin harreman edo lotura zuzenagoa du. Honela, baldoak egur sendoak ziren, nahiz eta eusten zuten egitura **ardiodotsez*** egindakoa baina ahalagoa izan.

Non-noiz: Usurbil-Orion XV-XVI. mende bitartean. Erreteria-Asteasu-Hernanin, aldiz, 1540ko hamarkadan.

Adibideak:

- Erreteria-Asteasu-Hernani, 1544ko abuztua: “*la dicha Estebanía de La Rentería enbyó a esta que depone [Katalina Aranokoa] e a María de Narbarte para el dicho mançanal con vnas baras largas llamadas ‘baldoas’, para que aquellas despudiesen a los mançanos del dicho mançanal en ayuda que con la gran carga del dicho fruto no se quebrasen los mançanos*”⁴⁷.
- Orio, 1510. urtea: “*Yten que el dicho conçejo dé al tal arrendador el monte que obiere menester para los valdoas de las dichas naças en la derecha d’ellas*”⁴⁸.
- Usurbil-Orio, 1536: “*las dichas naças (...) que están en la dicha canal son movezas y en cada año suelen tener neçesidad de fazer algunas gueretass nuebas en las partes que les falta, aunque los valdoas donde ponen las dichas gueretas suelen quedar estando bien afixadas en el suelo de la dicha canal hasta que se gasten*”⁴⁹.
- Usurbil-Orio, 1536 urte inguruan: “*...las dichas naças que el conçejo de la dicha villa de Orio ha tenido en la dicha canal son mobedizas e cada ano tienen neçesidad de renobar porque suelen llevar parte d’ellas las avenidas e en parte se suelen gastar las gueretas de las dichas naças quedando en el suelo las baldoas donde ponen las dichas gueretas, puestas e afixadas en el dicho suelo...*”⁵⁰.

(47) Asteasuko UA, E-6-III-203-2, 8 at. folioa. Ikus baita, IRIXOA CORTÉS, I. “Oguey eta amamar...”, aip. lan.

(48) GPAH-AHPG, 2/1215, 107 at. fol.

(49) ARChV. Pleitos Civiles. Alonso Rodríguez, Fenecidos, 2821-3, 44 au. fol.

(50) Ibidem, 46 at. fol. (1509 urtea).

BEHIERDI-SAROB

Esanahia: Tamaina handiko sarobeak. Saroe txikiei edo tamaina oso handia ez dutenei kontrajartzen zaizkie; esanahiaren jatorria, bertan erditu berri diren behien babes-leku moduan erabiltzen zirelako da⁵¹.

Non-noiz: Aralar eta Oiartzunen, XV-XVI. mendeetan.

Adibideak:

- Ataun, 1452: “*Especialmente para demandar, aber e cobrar en nombre nuestro e del dicho ospital e monesterio los seles e bustaliças de (...) Pagabe behurdi saroea e Fagabe behicegui saroea (...) Arbiçeta bihurdi saroea (...) que son en los términos de Aralar e sus comarcas*”⁵².
- Oiartzun, 1509: “*no es de los seles principales, que en bulgar vascuence se llaman ‘vehierdisaroveac’*”⁵³.
- Oiartzun, 1509: “*ha seydo e es de los seles pequennos e no de los seles grandes, que en vascuence se llaman ‘vehiderdisaroea’, que quiere dezir en castellano ‘seles de alvergar vacas paridas’*”⁵⁴.
- Oiartzun, 1509: “*el dicho sel de Velindoyz no es de los que se llaman en vascuence ‘behierdisaroeac’ porque nunca este testigo vio alvergar en el dicho sel busto alguno de vacas paridas*”⁵⁵.

BIHURRUTZ (bihurtz, bihurtz, birurtz)

Esanahia: Bi urteko idiak, idipare moduan erabiltzeko gazteegiak direnak.

Non-noiz: Hernanin, XV. mende amaieran-XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- 1497an, Lope Lopez Arriarangoa-andre Maria Martinez Urruzunokoa senar-emazteek Maria Perez Urruzunokoa andrearekin, Juan Martinez Urruzunokoaren

(51) Ikus ARAGON RUANO, A. *La ganaderia guipuzcoana...*, aip. lan., 112 orr.; DÍAZ DE DURANA, J. R. “Para una historia del monte...”, aip. lan., 52-53 orr. (49-74) eta azken egile honen “Transformaciones en la titularidad...”, bereziki 21 orrialdea eta bertako 13 oin-oharra.

(52) AYERBE IRÍBAR, M.ª R.; eta SAN MIGUEL OSABA, A. *Archivo Municipal de Ataun (1268-1519)*, Donostia, 2013, Eusko Ikaskuntza, 32. dok.

(53) AYERBE IRIBAR, M.ª R.; IRIJOA CORTÉS, I.; eta SAN MIGUEL OSABA, A. *Documentación medieval del archivo municipal de Oiartzun. II. Pleito de los ferrones (1328-1514)*, Donostia, 2014, Eusko Ikaskuntza, 23. dok., 117. orr.

(54) *Ibidem*, 121. orr.

(55) *Ibidem*, 124. orr.

ondasunen inguruan dituzten tirabirak direla eta emandako epaian: “*Yten más, sesenta cabeças de ganado vacuno d’esta manera: veynte e quatro bues, los doze juntos e los otros doze que sean nuevos para junir luego. Yten, beynte e quatro bacas que se an de dar e de tomar a esamen de dos baquerizos. Yten doze birurçias*”⁵⁶.

- Hernani, 1502 urtea: “*Yten, sy saben etc. que en la villa d’Ernani e sus comarcas cada cabeças de ganado de bueys e bacas del busto de Vrruçuno e de su casta, de syete annos a esta parte ha valido e agora vale mill e quinientos maravedís; los que no son vnidos e se pueden vnir, luego que son vnidos, del dicho tiempo acá han valido e valen dos mill maravedís cada vno; e cada vna baca, a mill e quinientos maravedís, e cada vna cabeça de birruçe, mill maravedís...*”⁵⁷.
- Hernaniko auzo Martin Santxez Altzegakoa eskribauak, 1502an: “*...que sabe que vale cada cabeça de los bueys jóvenes por vnir, que son de cada dos años, que les llaman ‘vihurreçes’ que han valido e valen los mill maravedís contenidos en la dicha pregunta*”⁵⁸.
- Ildo beretik, Domingo Argarate urnietarrak: “*dixo que sabe que los bueys duendos del dicho busto [Urruzunokoa], a çinco ducados poco más o menos, e los bihurruçes a dos ducados*”⁵⁹.
- Iohan Urruzunokoa hernaniarrak: “*que los bihurruçes del dicho busto [Urruzunokoa] han valido e valen cada cabeça, mill maravedís*”⁶⁰.

BIORO / BIORA

Esanahia: Ohol lodiak.

Non-noiz: Gipuzkoan, Hernanin eta Seguran gutxienez, 1530eko hamarkadan.

Adibideak:

- Hernani, 1536 urtea: “*...los quales a de aver por ocho codos de tabla gruesa que se dizen bioras, que dyo para renobar la puente de Carabele*”⁶¹.

(56) ARChV. Pleitos Civiles. Zarandona y Walls, Olvidados, 1226-1, 375 at. fol.

(57) *Ibidem*, 376 at. fol.

(58) *Ibidem*, 388 au. fol.

(59) *Ibidem*, 383 at. fol.

(60) *Ibidem*, 386 au. fol.

(61) Hernaniko UA, C-2-1-4, 5 au. fol. (urriak 28).

- Segura, 1539ko martxoan: “*mandaron dar [Segurako udalbatzak] çédula a Juan López de Aranburu de quarenta e tres tarjas, por honze tablas de bioro que dio para çerrar la torre de arriba*”⁶².

BILDUMEN

Esanahia: Tradizionalki argizalioletako argizarizko biribilduari esan zaio, baita argizaria biltzeko oholtxoari ere; horrela jaso zuten Azkuek zein Garmendia Larrañagak eta esanahi berarekin agertzen zaigu gaur egungo hiztegieta. Azken ikerkuntzetan, ordea, eta XVI. mendeko dokumentazioan oinarrituta, sortaren sinonimotzat jo da, bereziki lihoarekin lotuta, “gabiko” hitza bezala⁶³. Honela, badirudi jatorrian bildutako edozein material edo produkturi aipamena egiten zitzaiola. Agian, izenak tamainaren araberrako sorta bat definitzen zuen (eskukada, gabikoa eta bildumena?), gaztelaniaz “manajo”, “gavilla” eta “haz” diren moduan.

Non-noiz: Azpeitin, XVI. mendeko bigarren erdialdean.

Adibideak:

- Maria Joaniz Zumiztain azpeitiarrak, hildakoan utzitako ondarren inbentarioa, 1562ko ekainaren 20koa: “*Yten más, veinte y seis manojos o bildumenes de lino de a cada quinze çerros poco mas o menos cada uno*”⁶⁴.
- Maria Latsakoa azpeitiarraren testamentua, 1568ko irailak 25: “*yten, veynte e ocho vildumenes de lino, los quatro rastrillados*”⁶⁵.

BIZI

Esanahia: Abereen (abelgorrien?) gaixotasun kutsakorra. Azkuek kontzeptua Behe Nafarroan aurkitu zuen. Bertan, “bizia”, behien adarren ondoko larruan sartzen den intsektu txikiari deitzen zitzaiola jaso zuen. Izena, agian, zauria haragi bizian uzten zuelako litzateke.

(62) ARChV. Pleitos Civiles. Varela, Fenecidos, 1739-1, CXXXVII at. fol.

(63) Ald. baita, AZPIAZU ELORZA, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan., 88-89 eta 126-127 orr.

(64) GPAH-AHPG, 2/44, 365 au. fol. Ald. AZPIAZU ELORZA, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan., 89 orr. Gure eskerrik beroenak Ramón Martín Suquiari, testua elarazteagatik.

(65) GPAH-AHPG, 2/42, 433 at. Hurrengo sarreran aldiz, “*yten, ocho manojos de lino por adreçar*” aipatzen du eta baita pixkat beherago ere (“*Yten, a Águeda de Gorosabel, my criada, vna cama con sus hazes y quatro manojos de los linos por adreçar...*”). Ald. MADARIAGA ORBEA, J. *Azpeitia...*, aip. lan., 298 orr., 417 oin-oharra eta AZPIAZU ELORZA, J. A. *La historia desconocida...*, 89 orr., 161 oin-oharra. Bi ikerlariek 443 orria aipatzen dute. Edonola ere, berriz ere Madariagari eskerrak eman beharrean gaude, datua emateagatik.

Non-noiz: Deban, XV. mende hasieran.

Adibideak:

- Debako 1434ko udal ordenantzak: “...ordenaron y mandaron que (que)dando en su fuerça e vigor la hordenança que habla de las entradas de los ganados de fuera de la jurisdicción en los de la jurisdicción por quanto de esta dolencia de las folas que es llamada ‘bizia’ ha redundado e redundo mucho daño en esta jurisdicción...”⁶⁶.

ENPARANTZA

Esanahia: Informazioetan agerian uzten den esanahi polisemikoa ikusita, oraindik argitzeke dugu zehazki zer den, edo jatorrizko esanahia zein zen; izan ere, gaur egun “plaza” adierazteko eman zaion adiera, berria dirudi⁶⁷. Larramendik soto, teilape moduan hartzen zuen, baita Azkuek ere. Garibay-k, berriz, harlanduzko lau paretatzarrez osatutako gela handiak zirela zioen. Guk bildutako informazioa, Garibayrena baino hainbat hamakarda lehenagokoa izaki, arrasatearraren ildotik doa. XV. mende amaierako - XVI. mende hastapeneko leku-kotzetan etxeetako beheko maila edo solairua litzateke, harriz eginda zegoena. Hainbat urte beranduago, upategi edo sotoei lotuta azaltzen zaigu.

Non-noiz: Goierrin XV-XVI mende bitartean: Ordizia, Tolosa eta Albizturren, bertzeak bertze.

Adibideak:

- Ordizia, 1507 urtean: “que las casas de la villa de Villafranca están fechas de madera e tablas saluo dos o tres enparanças que son de cal e canto, pero avn las otras casas que sobre las dichas enparanças son, son fechas de madera e tabra [sic]”⁶⁸.
- Juanes Olatzakoa tolosarraren 1541eko lekukotza, 4-5 urte lehenagoko gertakari bat aipatuz: “este testigo los llebó presos a la casa de Larrañaga, que es en la dicha vniuersidad de Albiztur y los ençerró en la enparança e vodega d’ella para los entregar al dicho alcalde de Tolosa luego que veniese”⁶⁹.

(66) HERRERO LICEAGA, V. J.; eta BARRENA OSORO, E. *Archivo Municipal de Deba (1181-1520)*. I, Donostia, 2005, Eusko Ikaskuntza, 33. dok, 95 orr. Ald. HH. EE. *El triunfo de las elites urbanas guipuzcoanas: nuevos textos para el estudio del gobierno de las villas y de la Provincia (1412-1539)*, Donostia, 2002, GFA, 1.go dok., 169. orr., non egileek “biria” irakurzen duten.

(67) Ald. IRIGOIEN, A. “Enparantza hitzaz”, *De re philologica...*, aip. lan., 167-171 orr.

(68) ARChV. Pleitos Civiles. Zarandona y Balboa, Fenecidos, 1295-1, 423 au. fol.

(69) ARChV. Pleitos Civiles. Fernando Alonso, Fenecidos, 1111-3.

ERNA(R)IA

Esanahia: Ohiko esanahia haurdun dagoen animaliaarentzat erabili da. Bertze batzuk ere izan ditu, tartean aurri egoeran dagoen pareta. Azkuek, bere aldetik, erna(r)i hitzari “habe” adiera eransten dio. Guk, bertze bat topatu dugu baina azken esanahi horren ildotik doana, langet edo zeharraga (gaztelaniazko “travesaño”) sinonimo moduan, hain zuzen ere.

Non-noiz: Bidanian, XVII. mendeko lehen erdialdean.

Adibidea:

- Bidania, 1632ko urtarrilaren 8an, Urdapilleta basetxeko berreraikuntza lanak aurrera eramateko kontratuan: “... *la dicha obra con sus travesaños que llaman ‘ernaryac’ según la traza que está echa y acabada la borda de la cassa de Odiaga*”⁷⁰.

ETEKIN

Esanahia: Etekina, baina badirudi esparru jakin bati lotutakoa dela, abere/abelgorri edo azienden arloari hain zuzen ere.

Non-noiz: Albizturren, XVII. mende hasieran.

Adibideak:

- Blasio Muñaburukoak egindako obligazio gutuna, 1601eko urrian: “*que son la mitad de los dichos treinta y vn ducado que así balen y están esaminadas las dichas seis caueças de bacas que así a reçeuido del dicho Blasio de las gananças que las dichas vacas hizieren, que ‘llaman etequinas’*...”⁷¹.

ESKENDE

Esanahia: Orotarikoak “ezkanda” hitza jasotzen du, honen hainbat esanahi bilduz, haritz gaztea, ezpala edota ezponda gisa. Gure kasuan, “eskende” delakoa eraikuntza munduari lotutako kontzeptua dugu, euskarri gisa. Horregatik, esanahia, agian, “eskegi” hitzetik letorke.

Non-noiz: Tolosa, XVI. mende hasieran. 1503ko ordenantzetan.

Adibideak:

- “...*que en el hedificar de las dichas casas, que el que primero quesyere hedificar, que pueda asentar e asyente los postes a medias en el suelo suyo e de su*

(70) Beasaingo UA, s./g.

(71) AHPG-GPAH 3/1000, 302 au.-at. folk.

*vecino e que ponga los esquendes para que quando el vecino quisiere edificar, pueda cargar en los tales esquendes...*⁷².

- “...*que en quanto las casas que están fechas de piedra, el vecino más çercano que quisiere hedificar junto con la tal casa de piedra (...) pero qu’el dueno de la pared sea obligado de poner esquendes”.*

FRANKIA

Esanahia: Zalantzakoa. Baliteke zurajearen sendotasuna edo irmotasuna adieraztea. Alegia, obran frontala kendu zutenez, ondoren egitura lehen bezain tinko uztea zaila litzateke. Horretarako armazoa desegin beharko litzateke eta berriro muntatu, frontala lehen bezala uzteko. Horregatik, “frankia” honek finkotasan hori edo tinkotasun hori adieraz zezakeen.

Non-noiz: Albizturren, XVII. mendean.

Adibideak:

- “...*y que sean los dichos texados en la delantera con su franquía y reçumas, vien i suficientemente para el día de San Miguel...*”⁷³.

GAINBEHE

Esanahia: Elementu geografikoa. Bideak edo mendiak plano baten abiapuntutik behera egiten duen tartea. Gaztelaniazko “vertiente” hitza.

Non-noiz: Albizturren, XV. mende erdialdean.

Adibideak:

- Albiztur, Bidania eta Goiatzen arteko eskritura, 1438 urtekoa: “*escritura en que están dos compromisos y dos sentencias arbitrarias, la vna otorgada entre este concejo de Albiztur, Vidania y Goyaz, en Arrate, en tres días del mes de junio, año de mill e quatrocientos y treinta y ocho (...) en que ordenaron y declararon cómo los términos y montes, pastos y gainbeas que entresí tenían pro indivisos, se devían aprear y mojonar*”⁷⁴.

(72) AGS. RGS. 1503-XII, fol. 5.

(73) AGG-GAO PT 838, 85 au.-86 au. folk.

(74) Albizturko udal artxiiboan gordetzen den 1617ko aspaldiko eskriturak jasotzen dituen liburuan hala aipatzen da (Albizturko UA, s./g.).

GELDO

Esanahia: Bereziki sardiñak arrantzatzeko erabilitako amuzkia, alebinez zein izkiraz edo bertze krustazeo txikiz osatutakoa⁷⁵.

Non-noiz: Oriako kanalean, Orio-Aia artean, XVI. mendeko lehen erdialdean.

Adibideak:

- Orio, 1513ko martxoa: “*el dicho çevo de la dicha canal llamado ‘gueldo’*”⁷⁶.
- Juan Mutiozabal usurbildarraren adierazpena, 1536koa: “*matando en ella [Oriako kanalean] çebo de sardina que se llama en bascuence ‘gueldo’*”⁷⁷.

GERETA (geleta, kereta)

Esanahia: Orotarikoak hainbat adibide jasotzen ditu: adar meheak, elkarren artean josiak eta batzuetan lokatzez estalitak; edota adarrez egindako sarea. Xabier Alberdiren hitzetan, arrantzurako nasak egiteko finkatzen ziren bi baldoak ixteko makilak ziren⁷⁸.

Non-noiz: Orian, XVI. mendean.

Adibideak:

- Aiako Martin Gartzia Ganboakoaren lekukotza, 1536 urtean: “*las dichas naças (...) son obra mobediza por seer como son fechas de vergas que duran vn año poco más o menos tiempo e así porque se gastan las gueretas de las dichas naças por seer hechas de las dichas vergas...*”⁷⁹.

(75) Ald. RAE, “gueldo” sarrera eta ALBERDI LONBIDE, X., aip. lan., bereziki, 208 orr. eta bertako 103 oharra. Geldoaren inguruan, ald. GOYHENETCHE, E. “La pêche à la baleine”, *Cuadernos de Sección, Historia-Geografía*, 2 (1984), 12 orr. (7-24): “que la balaena *biscayensis* ne pût supporter qu’un froid modéré et quittât à cette époque l’Atlantique nord, soit qu’elle suivît les migrations du placton et des petits crustacés qui constituèrent sa nourriture habituelle et à qui, d’après Cleriac, les basques donnaient de son temps le nom de guelde” (azpimarratua gurea da; letra etzana ordea, jatorrizko testuarena).

(76) GPAH-AHPG, 2/1216, 98 au. fol. Ikus baita, ibiden, 51 at. (1512ko ekaina).

(77) ARChV. Pleitos Civiles. Alonso Rodríguez, Fenecidos, 2821-3, 22 au. fol.

(78) “*Las nasas eran instalaciones fijas compuestas por una estacada hincada en el fondo de los cauces de los ríos. Los espacios entre las estacas se cerraban con unos enmallados de palos denominados ‘gueretas’, de forma que circunscribían un espacio cerrado en forma de embudo en cuyo cuello se desplegaba una red en forma de bolsa, donde quedaban capturados los salmones*” (ALBERDI LONBIDE, X., aip. lan., 81 orr.; azpimarratua gurea da).

(79) ARChV. Pleitos Civiles. Alonso Rodríguez, Fenecidos 2821-3, 67 au. fol.

GORABIL

Esanahia: Sarobeen neurria.

Non-noiz: Erabilera ezaguna da, eta ildo horretatik gure zerrendan jartzea ez dakar berritasunik⁸⁰. Kronologian dugu berrikuntzarik nabarmenena. Orain arte XV. mende hasierako datuak nahiko agerikoak baziren, guk XIV. mendean dokumentatua dugu⁸¹.

Adibidea:

- Errezil, Albiztur, Bidania eta Goiatzek 1391ko apirilaren 23an Pero Iñígez Albitsukoarekin sinatutako eskrituran azaltzen dira, dagoeneko. Bustaliza, mendi, lursail eta bertze herri lurren inguruan auzia zuten eta Gorosmendiko bustaliza edo sarobea, Albitsuri aitortzen zitzaiona, 12 gorabil baino handiago izan ez zedin adosten zen⁸².

HAMABI

Esanahia: Udal-kargu edo ordezkari politikoa. Hasiera batean gaztelaniazko “jurado” karguari dagokio, baina XVII. mende amaierarako, esparrua zabaldu egiten da eta udalbatzaren mandatuak betearazten dituzten udal-karguei (gaztelaniazko “jurado ejecutor” delakoei) aplikatzen zaie; hori dela eta, alguazilek “hamabi” izena ere hartu zuten. Ildo honetatik, Mitxelena Iztuetarengandik hartzen duen “amamerua” gure “hamabi” honetatik datorrela iritzi diogu⁸³.

Non-noiz: Jatorria Donostiako Foruan jarri genezake, bertan “juradoak” hamabi baitziren. Honela, hamabiari “jurado” moduan aipamena egiten dioten herri edo hiribilduek Foru horren eragina jaso zuten edo Donostiatik hurbil zeuden, Lezo kasu. Modu honetan, Sevillan errejidoreek hartzen duten “hogeitalau”

(80) Ikus, bertzeak bertze, oin-oharretan aipatu ditugun Juan Garmendia Larrañagaren lanak.

(81) José Ramón DÍAZ DE DURANA-k adibidez, 1409an jasotzen du lehen aipamena. Ikus egile honen “Para una historia del monte...”, aip. lan., 53 orr. eta “Transformaciones en la titularidad...”, aip. lan., 22 orr.

(82) “y se concertaron (...) que del dicho Lope Yníguez ayán y sean suyas y de su voz la bustalica [sic] que dicen Gorosmendi, con que jure primero el dicho Lope Yníguez como hijodalgo, que en la dicha bustalica [sic] no terná más de doce gorabillas...” (aipatutako Albizturko udal artxiboko liburua, 7 at. fol.). XV. mende hasierako aipamenetarako, ikus ARAGÓN RUANO, A., aip. lan., 113-117 orr. eta aipatu ditugun Díaz de Duranaren lanak.

(83) Ald. MICHELENA, L. *Estudio sobre las fuentes...*, aip. lan., 58 orr. Gaia argitzeko Iztuetaren eskuizkribua alderatu beharko litzateke, izan ere, jatorrizko testutik gaizki irakurritako hitza delaren susmoa dugu, edo inprenta akats bat. XVII. mende amaierako adibide baterako (1691ko ekainekoa), ikus Oiartzungo UA, A-1-7-1, 133 at. fol.: “Seuastián de Azcue, alcaide y preboste executor d’este juzgado o qualquier amabi, se les manda que agais executar...”.

(veinticuatro) izenaren fenomenoaren euskal bertsioa genuke. Alabaina, ohartu behar dugu XVI. menderako Euskal Herriko barrukaldean hedatua zegoela, Legutio esaterako. Ondorioz, bi hipotesi planteatu daitezke: Donostiatik bere forua zuten bertze leku batzuetara hedatu zela; edo Nafarroatik, bertako erregeek abiatutako hiribilduen sorrera prozesutik. Honela, Araban Gasteiz litzateke “hamabi” hitzaren hedakuntza bultzatuko zuena; Gipuzkoan, aldiz, Donostia⁸⁴.

Adibideak:

- Lezo-Pasai Donibane, 1537ko uztailaren 22an: “...*estando ayuntados los sobredichos coperos del Pasaje e jurados e amabis de Leço, Martyn Sanches de Vrheder e Martyn de Darieta e muchos de los vecinos de los lugares del Pasaje y Leço...*”⁸⁵.
- Legutio, 1552 urtean: “*lo quoyal mano que asy agan el mi plan e no bayan nin pasen contra ello (...) so la qual dicha pena mando a los jurados e amabis de la dicha villa e tierra que bos agan saber lo contenido...*”⁸⁶.

IBIKI

Esanahia: Mihise edo hari mota. Bertze egile batzuk buruko, toka edo belo moduan definitu izan dute, Pouvreau eta Larramendik kasu.

Non-noiz: Tolosan, XVII. mendeko lehen hamarkadetan. XVI. mende amaierako Ibarguen-Cachopín kronikan aipatzen da, eta XVII. mendean Joanes Etxeberri Ziburukoak eta Silvain Pouvreak ere jaso zuten. Beraz, Euskal Herri osoan zehar (baita Nafarroan?) hedatutako hitza zela ematen du.

Adibideak:

- Magdalena Lazarragakoaren ondasunen inbentarioa, 1633: “*Yten, se alló otro pedaçillo de lienço que llaman ‘ybiquia’ donde abía nueve baras*”⁸⁷.

(84) Honen inguruan, ald. DÍEZ DE SALAZAR, L. M. “Notas sobre el regimen municipal en Guipúzcoa (s. XIII-XVI)”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 11-12 (1990-1991), 249 orr. (225-258); ECHEGARAY, C. de; eta MÚGICA, S. *Villafranca de Guipúzcoa. Monografía histórica*, Irun, 1903, Viuda de B. Valverde, 77-78 orr. (eta azken honen oin-oharrean) idatzitakoak eta bereziki, XVIII. mendeko egoerarako, GAMON, J. I. *Noticias históricas de Rentería. Prólogo y notas de Serapio Múgica. Reseña histórica de Rentería. Serapio Múgica y Fausto Arocena*, Donostia, 1930, Nueva Editorial, 78-79 orr.

(85) Hondarribiko UA, C-5-I-23-2, eta IRIXOA CORTÉS, I. *Pasaia: hastapenak (XIV-XVI. mendeak)* Pasaia, 2009, Pasaiako Udala, 94 orr.

(86) GARCÍA FERNÁNDEZ, E. “Un alarde militar contestado: Los vecinos de Villarreal de Álava contra su señor, Prudencio de Avendaño Gamboa”, *Sancho el Sabio*, 29 (2008), 201-222 orr. Eskerrak eman nahi dizkiogu Ernesto Garcíari berari datua helarazteagatik.

(87) GAO-AGG, PT 84,3, 788 au.-791 at. folk.

- Magdalena Lazarragakoaren ondasunen inbentarioa, 1633: “*Yten, en otro pedaço de yllo que llaman ‘ybiquia’, doze baras y medias*”.

ILDOKE / ILDOKI

Esanahia: Azkuek hitz hau egurraren zatirik lodiena esanahiarekin jasotzen du. Guk topatutako datuetan, neurri mota moduan aurkezten da, baina datuek ez dute bertze neurriekiko baliokidetasunik ematen. Adibideetan araua adierazten zaigu, nolabait ikazkinek pago motza iñausterakoan adarren hazkunderari erreparatuko lioketen bezala.

Non-noiz: Zestoan, XV. mende amaierarako, 1483ko udal ordenantzek adierazten duten moduan.

Adibideak:

- “*Que non sean cortar de roble menos de tres yldoques para engarços ni para otra fustalla salbo para cubas*”.
- “*...que de aquí adelante ningunos ni algunos (...) corte en los montes (...) ningunos robles para engarços, nin para otra fustalla que sean menos de tres yldoquias eçebto las cubas*”⁸⁸.

IMINA / HEMINA

Esanahia: Anega laurdena. Dagoeneko Larramendik jasotzen zuen. RAE delakoak aldiz, neurri mota bat adierazten duen hitza dela aipatzen du, baina anegari inolako aipamenik egin gabe⁸⁹.

(88) GARCÍA FERNÁNDEZ, E. “La villa guipuzcoana de Cestona a través de sus ordenanzas municipales de 1483”, *Historia. Instituciones. Documentos*, 24 (1997) 195 orr. (173-200). Ald. HH. EE. *El triunfo de las elites urbanas...*, aip. lan., 224 orr. Ordenantza hauek Madrilgo Historiaren Errege Akademian daude (RAH), XVI. mende hasierako kopia eskuetsi batean. Ikus ABASCAL PALAZÓN, J. M. *José Vargas Ponce (1760-1821) en la Real Academia de la Historia*, Madril, 2010, RAH, 295 orr.

(89) RAE-ren arabera, “hemina” (grekeratik eta latinetik datorren hitza) honakoa zen: 1) Likidoak neurtzeko antzinako neurria. 2) Zergak kobratzeko antzina erabili zen neurri bat. 3) Leongo probintzian erabiltzen ziren hiru neurri: bata kapazidade neurria, 18 litroko baliokidetasuna zuena; bigarrena lehorreko sailak neurtzeko neurria; eta hirugarrenik, sail ureztatuak neurtzeko neurria. Cristina Osés Marcaidak ere, bere Segurako Erdi Aroko dokumentazioan agertzen diren euskal hitzen artean ez du jasotzen, ziurrenik latinetik edo gaztelaniatik datorrelako. Ald. OSÉS MARCAIDA, C. “Léxico vasco en documentación notarial guipuzcoana”, *ASJU*, XXVI (1992), 813-823 orr.

Non-noiz: Esan bezala, hitz ezaguna eta hedatua dugu. Gure aldetik, dokumentalki arrastorik zaharrenak Seguran topatu ditugu, XV. mende hasieran. Ehun urte beranduago Azpeitin edo Elgetan aurkitu daiteke.

Adibideak:

- Seguran 1426an, Juan Beasaingoa eta Domenja Garrokoaren ezkontzarako ezkonsari idatzian: “*Otrosí, qu’el dicho Juan de Beasayn sea tenuto de sembrar en cada anno una fanega de avena e una ymina de linaza*”⁹⁰.
- Azpeitiko Udalak 1521ean egindako diru-banaketa: “*tiene la dicha villa de recibir en Maria Lopes de Çuola, fija de maestre Juan de Çuola, por ocho fanegas e vna ymina y media de trigo que sobre su juramento confesó aver resçibido...*”⁹¹.
- Elgetako auzo Martin Olaiutakoa errementariaren testamentua, 1547ko irailan: “*y se den a los clérigos de la dicha yglesia [Elgetako Andre Maria] tres heminas de trigo: el día de mi enterramiento, vna hemina; y otra hemina en la nobena; y otra (...) hemina en el cabo de año*”⁹².

KOLOMA

Esanahia: Egur mota bezala, adiera ezaguna da; baina horrez gain, Luis Alberdik “bete, ase” “lleno, colmado, macizo” esanahia gehitzen dio. Ondorioz, “egur loditzar” batean pentsa dezakegu. Agidanez koloma ere lurzorua egiteko erabiltzen omen zen, bertzeak bertze. Gure datuei gagozkienez, Ordiziko erroten presa berreraikitzeo erabilitako materialeari dagokio, iada XV. mendearen bigarren erdialdean.

Non-noiz: Ordizian, XV-XVI. mendeetan.

Adibideak:

- “*sabe e vio que entre la dicha villa e sus vesindades por pechas, acarrearon la madera llamada ‘coloma’ e ynchieron de piedra e arena la dicha presa que llebó el río*”⁹³.

(90) DÍEZ DE SALAZAR, L. M. *Colección diplomática del concejo de Segura (Guipúzcoa (1290-1500). Tomo II (1401-1450)*, Donostia, 1993, Eusko Ikaskuntza, 145 dok.

(91) Azpeitiko UA 774-01, 123 at. fol.

(92) GPAH-AHPG, 1/1851, 74 au. fol. (3. foliazioa).

(93) ARChV. Pleitos Civiles. Zarandona y Balboa, Fenecidos, 1295-1, 520 at. fol.

KOPOTZ

Esanahia: Buruko mota bat.

Non-noiz: Deba-Tolosan, XVI. mendearen lehen erdialdean (1518-1548).

Adibideak:

- Antona Gonzalez Andiaikoaren eta Juan Lopez Laskibarkoaren ezkonsariaren entrega, 1518 uztailekoa: “... y *dos tocados que se llamaban ‘cupoças’ de bellos de seda, el uno con seis moras de plata doradas labradas de feligrana e con sus alfileres de plata y seis moras pequeñas a manera de cascabeles y dentro sus alfileres, encubierto con una reçilla de oro*”⁹⁴.

KUI

Esanahia: Ontzi, pitxar edo suila. Gaztelaniazko “vasija”. Azkuek, Iparraldean edariak gordetzen den kalabazari zeritzotela jaso zuen⁹⁵.

Non-noiz: Hernanin, XVI. mende erdialdean.

Adibidea:

- Juan Bengoetxeak 1549ko uztailearen 6an egindako aitortpenean: “*traxo e hizo traer a la dicha Vrmea por treze vezes poco más o menos, sydra en vn varrill e en otra vasija que se dize ‘cuya’, e la dicha sydra traya de Oyarçun*”⁹⁶.

LANDERBESO

Esanahia: Neurri mota bat. Zehazki, beso handia⁹⁷.

Non-noiz: Hernani-Usurbil inguruak, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- Usurbil, 1509an: “...*poniendo los dichos maderos vnos sobre otros, que se llaman en bascuence ardi-ordosas, de altura de tres braçadas poco más o menos, que es diez onze codos de los grandes codos, llamados ‘landerbeseo’ para hazer e acabar vna ferrería con su molino...*”⁹⁸.

(94) GAO-AGG CO MCI 110, 2 at. fol. Auzi berean berriz aipatzen da, 1548 urtean.

(95) Aip. lan., I, 505 orr. Ald. GARMENDIA LARRAÑAGA, J. *De Etnografía Vasca...*, aip. lan., 39 eta 159 orr., zeinak “kaikuia”, kaikuaren sinonimo moduan jasotzen zuen.

(96) Hernaniko UA, A-1-9-I-1, 8 au. fol.

(97) Ald. GAMÓN, J. I., aip. lan., 226 orr.

(98) ARChV. Pleitos Civiles. Lapuerta, Fenecidos, 207-2, 103 at. fol.

- Hernaniko berreraikuntza lanen baldintzak, 1519ko azarokoak: “*las dichas çercas se ayan de alçar demás de lo qué están alçadas en seys codos grandes. que se dize ‘landerbesoa’*”⁹⁹.

MADALTZO / MADALTZA

Esanahia: Udare edo madariondo basatia.

Non-noiz: Hernanin (madaltza/madaltze) eta Erreterian (madaltzo) XVI-XVII. mendeetan.

Adibideak:

- 1515ko ordenantzetan, 109 tituluak “*de los munos y madalças”* izenburua du, eta bertan zera adierazten da: “*...que qualquier persona que de nuestros exidos públicos y término comunes sacare y llevare algunos mançanos o perales salvajes (...) para los vender o dar fuera de la juridiçión d’esta villa, que pague por cada pie que asy sacare y llevare, vn rreal de plata...*”¹⁰⁰.
- Hernani, 1541 urtea: “*Yten, que ninguno que no sea veçino d’esta villa, no sea osado de sacar ni saque ningún mançano en los dichos exidos so la pena susodicha. Yten, que lo que en los dos capitulos preçedentes se dize e contiene, lo mismo se entienda e aya de lugar en los que sacaren madalças”*¹⁰¹.
- Erreteria, 1662 urtea: “*se trae leña de perales siluestres llamados comúnmente ‘madalços’*”¹⁰².

MAINDILKO

Esanahia: Mihisez egindako maindirea.

Non-noiz: Hernanin, 1530eko hamarkadan.

Adibideak:

- Maria Martinez Ihartzakoa hernaniarraren testamentua, 1530eko martxoak 28: “*Mando dar vna arrca (...) a María, fija de Pedro de Arrvide (...) e más vn mayndilco o sábana”*¹⁰³.

(99) Hernaniko UA, D-4-1-1.

(100) AGS. Consejo Real. Escribanías, 236-5, 28 au. fol.

(101) Hernaniko UA, C-5-I-1-6, 1 at. fol. (1541, abenduak 26).

(102) Erreteria UA, A-1-19, 66 at. fol. (74 at., foliazio zaharrean).

(103) GPAH-AHPG, 3/911, 45 au. fol.

- Graziana Beasaingoaren lekukotza, 1530eko iraillean (Hernani-Urnieta): “*un lienzo que en bulgar se dize ‘mayndillcoa’*”¹⁰⁴.

MANDIO

Esanahia: Eraikuntza egitura. Ohol mota batzuk, hainbat eraikinei eusteko funtzioa izaten zutenak. Díez de Salazar zenak ez zuen esanahirik jasotzen baina bai burdinoletako poste, zepotillo edo zutoinekin zerikusia zutela zioen¹⁰⁵. Azken hauek guztiak egurrezkoak ziren eta izen ezberdinak hartzen zituzten, betiere eusten zuten elementuaren arabera. Bestalde, Juan Garmendia Larrañagak, txikitzeko zegoen sagarra gordetzeko leku moduan jaso zuen¹⁰⁶.

Gure aldetik, eta XVII. mendeko datuei gagozkiola, horretarako eta garia jotzeko ere erabiltzen zen. Ondorioz, denborarekin hiru esanahi bildu ditu: 1) Tolare azpiko ohol. 2) Ganbaran “sobrado” zatiak osatzeko erabiltzen den ohol edota mandiadura egiteko ohol lodia; eta 3) ganbara bera izendatzeko.

Esanahi ezberdinetarako, ikus baita Orotarikoan jasotzen diren datuak.

Non-noiz: Albizturten, XVII. mendean.

Adibideak:

- Martin Aitzaldekoaren testamentua, 1631 urtea: “...*excepto meter los mandios de los lagares que están serrados en el monte...*”¹⁰⁷.
- Gurutzeagako eraikuntza-lanen eskritura, 1658ko abuztuaren 5a: “...*yten, que dentro, en la dicha casa y en su primer sobrado aya de poner y asentar los lagares y su mandiadura, bien ajustada en el puesto que toca, conforme a lo dispuesto, con dos husos, de forma que queden acabados perfectamente para majar manzana y azer sidra en ellos. Yten, que aya de echar otra mandiadura bien ajustada en el dicho sobrado para barear trigo, que atrabiese de vna a otra parte de la dicha cassa*”¹⁰⁸.

(104) *Ibidem*, 68 at. fol.

(105) DIEZ DE SALAZAR, L. M. *Ferrerías en Guipúzcoa...*, aip. lan., II, 378 orr.: “Maindios (de los cepos)”. Egileak XIV-XVI mende bitartea aztertzen duenez (XVII. mende hasierako datu batzuk emanez), esanahi hau guk topatutakoa baino lehenagokoa dela deritzogu.

(106) Ald. GARMENDIA LARRAÑAGA, J. *Léxico...*, aip. lan. 369 orr. eta IDEM *De Etnografía Vasca...*, aip. lan., 32-33 orr.

(107) GAO-AGG PT 196, 203 au.-212 at. folk.

(108) Urkizuko Gurutzeaga baserriko obra-eskrituran, 1658ko abuztuaren 5ean. Ikus AGG-GAO PT 38, 123 au.-124 at. folk.

- Albizturko Arrozpidebehekoa baserriko eraikuntza lanen eskritura, 1676ko urriaren 11koa: “...*aga sobre las dichas obras contenidas en la dicha escritura y examen vnos lagares nuevos de enbasar sidra (...) y más, mandiadura o trilladero en el puesto que está señalado dentro de la dicha cassa de vna banda a otra, para trillar o barear los trigos*”¹⁰⁹.

MIHISESARE

Esanahia: Mihise mehez egindako maindirea.

Non-noiz: Orion, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- Grazia Zurubizkoa oriotarraren testamentua, 1515eko uztaila: “*dos sábanas de lienzo delgado llamadas mysyçares*”¹¹⁰.

MINO

Esanahia: Sagarrondo basatia.

Non-noiz: Oiartzun eta Hernani, XV. mende amaieran eta XVI. mendean.

Adibideak:

- Oiartzun, 1499: “...*dixieron que les paresçia en alguna cantidad de (menos) cargavan, mejoravan por la tierra (que) es de sobre la tierra de Mari Martín, en Garagarça, e dieron a la arboleda, oganno puesto mançanos llamados ‘minoaç’* [sic]”¹¹¹.
- Oiartzun, 1499: “*Estimaron que están allende de los dichos quatroçientos e çinquenta pies (...), ochoçientos pies de mançanos llamados ‘minoaç’*”¹¹².
- Oiartzun, 1499: “...*dexieron que les paresçia que los quatroçientos e çinquenta pies de mançanos avian cargado mucho e asy bien las minoaç non tra-yan probecho, para en hemienda e satisfaçion d’ello, dexaron a la arboleda (e) frutales e a la otra que ay*”¹¹³.

(109) GAO-AGG PT 842, 67 au.-68 au. folk. (urriak 11).

(110) GPAH-AHPG, 2/1217, 31 at. fol.

(111) IRIJOA CORTÉS, I.; eta LEMA PUEYO, J. A., aip. lan., 43 orr.

(112) Ibídem, 65 orr.

(113) Ibídem, 66 orr.

- Hernani, 1519 eta 1541 urteak: “*que ninguna ni algunas personas, veçinos d’esta villa no fuesen hosados de sacar mançanos o minoas en los dichos exidos...*”¹¹⁴.
- Hernani, 1539 urtea: “*...acuso criminalmente [ante v.] m. a Joanes de Bunano (...) diçiendo que ha entrado en términos, montes y seles comunes, sacando muchos manzanos salbajes que en bulgar bascuence se dizen ‘minoac’*”¹¹⁵.

MUSABEHEKO

Esanahia: Emakume burukoa. Agian “musu azpiko”. Frantsesezko “mousse” (aparra) hitzetik eratorria dela pentsa daiteke, “muselina” hitza bezala, baina azken hauek beranduagoak dira.

Non-noiz: Albizturren, XVII. mende erdialdean.

Adibidea:

- Maria Juaniz izeneko emakumearen inbentarioa, 1648koa: “*Yten, ocho tocas de muger que dizen ‘musabecos’, de lienzo muy delgado de la tierra de color amarillo, ezeto dos*”¹¹⁶.

MUSLIO

Esanahia: 1472 urte inguruan, Orioko udalbatzak nasa bat eraiki zuen Santiago edo Santiago ibaiak eta Oriak bat egiten zuten gunean. Zonalde horrek oso izen berezia zuen: “Muslio-harrieta” edo “Muslio Harriak”. Azkuek jasotako adieren arabera, MUS EGIN (aurrez jo, irauli) + LIOTU (txikitu) hitzen batuketara litzateke. Ondorioz, “Muslio-arri” horien adiera posibleen artean honako hau genuke: “(ontziarekin) jo eta kolpe latza hartzeko arroka-tokia”. Ildo honetarik, Oriotar zein aiatarrek 1535ean esaten dituztenak bete-betean datoz Azkuek jasotakoekin. Muslio-harrieta delako gune hori honela deskribatzen zen:

“el lugar donde está puesta la naça contença e lugar peligrosa e de muchas piedras e cantos e peligrosos [sic] para la nabegación; e por causa d’ello no suelen pasar por el dicho lugar nabios, baxeles ni pinaças ni otras fustas, porque sy pasasen, peligrarian. E junto a par [sic] de la dicha naça contença está la canal franca, de mucha agua y espacio, por donde pueden e pueden [sic] e suelen pasar las naos, carabelas e fuestas, sin que ningund

(114) Esaldi berberak, Hernaniko UA, C-5-I-1-5 (12 at. fol.) eta C-5-I-1-6 espedienteetan.

(115) GPAH-AHPG, 3/913, 24 au. fol. (1539 urtea).

(116) GAO-AGG PT 251, 11 au.-15 at. folk.

*ynpedimiento les sea echo ni se les pueda hazer por la dicha naça contenciosa*¹¹⁷.

Non-noiz: Esan bezala, Oria itsasadarrean, XV. mende amaieratik dokumentatua dugu, toponimo moduan.

Adibideak:

- Usurbilgo auzo Martin Urreizmendikoak honakoa zioen 1536an: “*ha visto pasando este testigo por diez vezes con sus alas de carreo por la dicha canal, como en ella ay en vn lugar piedras e peñas que se llaman en bascuence ‘muslio arriac’*. Y a media marea ha pasado este testigo por donde están con la ala, aviendo miedo (...) de las dichas piedras, y al baxamar solía pasar por la canal franca que hazia la parte de la dicha villa de Orio”¹¹⁸.

NEKAZARI

Esanahia: Ohikoa, gaur egun ezagutzen duguna: laboraria, lurraren ustiaketa ogibide duen pertsona.

Non-noiz: Hitzaren kronologian dator berrikuntzarik nabarmenena. Hegoaldean Orotarikoak XVIII. mende erdialdetik finkatuztat badu ere, dokumentazioak mende luze lehenago erakusten du; zehazki Albizturren, XVII. mende hasieratik eta Gabiria eta Azpeitin gizaldi horren azken laurdenean¹¹⁹.

Adibideak:

- Albiztur, 1620ko irailaren 8a: “*atento que el dicho Pedro de Pagola, su hijo y de la dicha Maria de Arbuno, heran [sic], demás de los veinte y cinco años y hombre virtuoso y apartado de qualquier género de bicio, y recogido y obediente a todas las obligaciones paternales y trauajador en su oficio de necaçari...*”¹²⁰.

(117) ARChV. Pleitos Civiles. Alonso Rodríguez, Fenecidos, 2821-3, 20 au.-at. folk. Ikus baita ere Juan Perez Arrillagakoak edo Martin Albiak diotena. Lehenak, “*lugar pedregoso donde están muchas piedras grandes*” bezala deskribatzen du. Bigarrenak, aldiz, “*ay muchas piedras e canto grandes y es lugar peligroso para la nabegaçión*” zela zioen. Ibídem, 29 au. eta 30 at. folk.

(118) Ibídem, 46 au. fol. Ald. Ibídem, 56 au. folioan, 72 urteko Migel Gonzalez Seguruloakoak, Aiako zenbaki-eskribauak, esaten zituenak: “*no saue ni tiene notiçia de las naças contenciosas en la pregunta contenidas por no aver visto, mas de quanto ha oydo dezir de muchas personas que se hazen las dichas nasas en el lugar llamado Muslio-arrieta que es e la dicha canal e río*”.

(119) Azpeitiko kasurako, 1681ekoa, ikus MADARIAGA ORBEA, J. *Azpeitia...*, aip. lan., 298 orr. Eskerrak eman nahi dizkiogu Juan Madariaga berari datua helarazteagatik.

(120) GAO-AGG PT 836, 111 at.-112 at. folk.

- Gabiria, 1671ko ekainaren 22a: “*Yten, dijo [Pedro Aizpeurrutiakoak] así bien trae a lo sobredicho la remi(en)ta necesaria de la labranza de las que en todo género de los que a menester vn necazari*”¹²¹.

OHABETE

Esanahia: Estalkia edo ohe-estalkiaren zorroa (“cobertor”; “funda de colcha”). Orotarikoan hainbat adiera eta sarrera jasotzen dira, XV. mende erdialdetik aurrera¹²². Bertze leku batzuetan “ohazal” izenarekin ezagutzen zen tresna ere horretarako erabiltzen zen¹²³.

Non-noiz: Hondarribia-Errenteria-Donostia inguruetan, XVI. mendeko lehen erdialdean.

Adibideak:

- Hondarribiko Grazia Berrotarangoaren testamentua, 1516ko otsaila: “*un cober-tor de oabete; vna hoabetea buena, llena de pluma*”¹²⁴.
- Maria Saenz Leundakoaren testamentua, 1519koa: “*que ella tiene en su poder en casa del dicho Martimun [Casanaokoa], vna cama vieja syn cobertura e sin sábana en que es vna ohabetea e cozneo e cabeçal*”¹²⁵.
- Maria Perez Zaldibarkoa donostiarraren testamentua, 1524koa: “*...de mys bienes se ayan de hazer e hagan tres cubiertas de oebete, de cabeça de camas...*”¹²⁶.
- Maria Perez Garitakoa errenteriarraren testamentua, 1548koa: Ana Irizarri bidaltzen dionaren artean honakoa dago: “*camas cumplidas y enteras, sábanas e cobertores de cabeçales y dos cubiertas de oabetes e dos tocados para su cabeça...*”¹²⁷.

(121) GPAH-AHPG, 2/2577, 32 au.-at. fol. Pedro Aizpeurrutia eta Magdalena Katarainen arteko ezkontza-hitzarmena. Eskerrak eman nahi dizkiogu Ramón Martín Suquíari, Koldo Argandoñak topatutako datua helarazteagatik.

(122) Ikus, baita ere, ÁLVAREZ PÉREZ-SOSTOA, D.; eta GARRIDO YEROBI, I. aip. lan., 308-310 orr.

(123) Ikus Orotarikoa eta bereziki ZUMALDE, I. “Algunas palabras vascas...”, aip. lan., 26 orr.

(124) GPAH-AHPG, 3/288, 17 au. fol. Bertze adibide bat Mariatxo Elduarainen testamentuan (ibídem, 22 au. fol.). Biak ere, ÁLVAREZ PÉREZ-SOSTOA, D.; eta GARRIDO YEROBI, I. aip. lanean ikus daitezke.

(125) GPAH-AHPG, 3/290, 28 au. fol.

(126) GAO-AGG CO LCI 14, 93 au.-at. fol.

(127) ARChV. Pleitos Civiles. Pérez Alonso, Fenecidos, 1681-2.

OZEKO

Esanahia: Emakumezkoen toka mota bat. Hitzaren arabera, “okotzeko” hitzan pentsa daiteke, alegia, kokotzean edo okotzean lotzen zena.

Noiz-non: Orion, XVI. mendearen lehen erdian.

Adibideak:

- Grazia Zurubizkoaren testamentua, 1515eko uztailaren 11: “*e yna toca de mujer llamada ‘oçecoa’”¹²⁸.*
- Maria Perez Portxetakoaren testamentua, 1550eko urtarrilaren 22a: “*vn tocado llamado ‘oçeco’”¹²⁹.*

PERROTE

Esanahia: Harrizko eskendeak. Orotarikoak hitza Nafarroako hiztegitik jasotzen du (Errokari, Zangotza, Melida eta Agoitzetik). Honela definitzen du: “*mén-sulas de piedra que sirven de sostén a los balcones. Canecillo o modillón. Cabeza de una viga de la armadura que sobresale al exterior y sostiene la cornisa o el alero de un tejado*”.

Non-noiz: Tolosan, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- “*...que los que quisieren hedificar pared de cal e canto, qu’el veçino más çercano le aya de dar la meytad del suelo para el çimiento (...) pero que por esta meytad que ha de tomar, el edificante ponga esquendes de piedra que son perrotés e non ronpa la pared (...), pero que sy todo el suelo del veçino tomare para poner su pared, que en tal caso ponga los esquendes que llaman ‘eperrotés’” [sic]¹³⁰.*

SEKAIN

Esanahia: Larramendik, erribera edo ibaiertzetan dauden lursailekin alderatuta, gorago kokatzen direnei zeritzela jaso zuen. Bigarren esanahi moduan lur idor, ihar edo oso lehorra (“Tierra seca árida”). Gurean, erriberaren kokapenarekin zerikusia duela ematen du, baina agian ere landu gabeko edo utzita dagoen sailari aipamena egin diezaioke.

(128) GPAH-AHPG, 2/1217, 31 at. fol.

(129) GPAH-AHPG, 3/1779, 87 at. fol.

(130) *Ibidem*.

Non-noiz: Hernanin, XVI. mende hasieran.

Adibideak:

- Urumea ondoan dagoen Olatxo etxearen errentamenduan, 1529an: “*dava e dio por vía de arrendamiento (...) vna casa nonbrada Olacho (...) en jurisdicción de la dicha villa de San Sevastián, çerca del río de Vrumea, con su huerta y con todas las tierras y mynbrales qu’él, en vno con la dicha casa, avia e tenia en la rivera del dicho río, que an por linderos por vna parte las tierras de Domingo de Aranburu, e por la(s) otras, tierras de Lorenço de Montaat y por la otra, tierras seq secanes del dicho Domingo que se parten e dividen con las dichas tierras de la rivera por setos que pasan por medio d’ellas e de las tierras de secayn, y por la otra parte el río de Vrumea...”¹³¹.*

TONTOR

Esanahia: Emakumeen buruko mota bat. Ald. ttuntturro (capirote); tuntur (sombrero de copa). Gorosabelek Debako 1434ko ordenantzetan aipatzen den burukoari esaten ziola dio, eta oraindik XVII. mende hasieran indarrean zetzala¹³².

Non-noiz: Deba-Tolosan, 1518an. Ultzaman, 1623an¹³³.

Adibideak:

- Antona edo Antonia Andiakoa andreak Juan Lopez Laskibarrekora ezkondu zeneko ezkonsariaren zatia, 1518. urtea: “...*tres tocados que se llamaban ‘tuntorras’ con sus telas de oro e guarnescidas con sus tocados de seda amarilla...*”¹³⁴.

TXIRIBOGA

Esanahia: Taberna edo benta moduan aipatua izan da, baita herri txiki batean edozer gauza saltzen den denda txikiarena. Sauguis-ek, XVI. mende amaieran

(131) GPAH-AHPG, 3/910, 29 au. fol.

(132) Ald. ESTORNES LASA, B. aip. lan., 78-80 orr. Ez dirudi, ordea, ordenantza horietan “tontor” hitza jasotzen denik. Ald. HERRERO LICEAGA, V. J.; eta BARRENA OSORO, E. aip. lan., 100 orr. eta HH. EE. *El triunfo de las élites...*, aip. lan., 175. orr.

(133) Honetarako, ikus AZPIAZU ELORZA, J. A. *La historia desconocida...*, aip. lan., 155 orr. eta bereziki, EZQUIETA, J. de “Más sobre el tocado coniforme”, *BRSBAP*, 4 (1950), 501 orr.

(134) GAO-AGG CO MCI 110, 2 at. fol.

ostatu edo benta moduan aipatzen du, “txiribogin” adierari tabernari esanahia gehituz¹³⁵. Horrez gain, Azkuek “gaixoentzako ardo” adiera ere jasotzen zuen.

Gure aldetik, XV. mendeko datuek landa munduarekin zerikusia duen ondatsun higiezin moduan aipatzen dute, zehazki zer den jakin ez badakigu ere¹³⁶. “Txiri” = Txerri/zerrian pentsatu daiteke, + “boga” hitzarekin “boha” adieraz dezake, urdai usteldu edo kaltetua. Edonola ere oso hipotesi ahula dela aitortu behar dugu; garairako urde hitza askoz hedatuagoa baitago.

Non-noiz: Zestoako auzo eta hainbat baserrik izen hau dute, gaur egun ere. Etxea eta errota XV. mende erdialdetik dokumentatuak daude, betiere toponimoari lotuta. XIV. mende amaieran Azpeitiari lotutako eskriturretan agertzen zaigu abizen moduan, ziurrenik Zestoatik datozen pertsonen lotuta¹³⁷. Edonola ere, ondare higiezin moduan Zizurkilengana dugu, XV. mendean; honela, Gipuzkoako Ermandadeak 1447an ezarritako botu sutenen zerrendan eta, bereziki, 1475eko auzotartze kontratuan.

Adibideak:

- Azpeitia: Lope Txiribogakoa bertako auzo moduan azaltzen zaigu 1385eko maiatzean¹³⁸.
- Probintziak 1447an adosten duen botu sutenen zerrenda: “*Las chiribogas de San Milián, que son en Çiçurquil*” edo “*las chiribogas de Çiçurquil, que son del solar de Sant Millán...*”¹³⁹.
- Zizurkilgo Ahaide Nagusi zen Rodrigo Donemiliaga edo San Millangoa Tolosan sartu zeneko auzotartze-kontratua, 1470ekoa: “*todas sus tierras e heredades e casillas e chiaribogas que ha e oviere*”.

(135) Ald. LAKARRA ANDRINUA, J. (arg.) *Refranes y sentencias...*, aip. lan., 373 eta 487. atsotitzak; MICHELENA, L. *Estudio sobre las fuentes...*, aip. lan. 123 orr.

(136) 1384ko otsailean Azpeiti, Aizarna, Akoa eta Zestoaren arteko mugarritze hitzarmenean, “*podades traer e trayades, si quisierdes e por bien touierdes, vuestras porquerias de puercos e puercas*” aipatzen da. Ikus AYERBE IRIBAR, M.ª R.; eta ELORZA MAIZTEGI, J. *Archivo Municipal de Zestoa (1338-1520)*, Donostia, 2008, Eusko Ikaskuntza, 4. dok. Ald. MARTÍNEZ DÍEZ, G.; GONZÁLEZ DÍEZ, E.; eta MARTÍNEZ LLORENTE, F. J. *Colección de Documentos Medievales de las Villas Guipuzcoanas (1370-1397)*, Donostia, 1996, GFA-GBBNN 456 dok., zeintzuek Salvatierra Azkoitiarekin nahasten duten eta 1384an datatzen duten.

(137) Zestoako kasurako, ikus AYERBE IRIBAR, M.ª R.; eta ELORZA MAIZTEGI, J. aip. lan., 36. dok.

(138) *Ibidem*, 8. dok., 20 orr.; MARTÍNEZ DÍEZ, G.; GONZÁLEZ DÍEZ, E.; eta MARTÍNEZ LLORENTE, F. J. aip. lan., 483. dok. eta bereziki, Zestoako UA, s./g.: “*Lope de Chiriboga, vesino de la dicha uilla de Saluatierra*” (dokumentu hau Dokuklik-en kontsultagarri dago).

(139) HH. EE. *Libro de Bollones*, Donostia, 1995, GFA, 329 orr. eta 16. oin-oharra.

URZIRI

Esanahia: Tresna, erraminta mota.

Non-noiz: Segurako auzo eta arotz/zurgin Domingo Jauregikoak bere 1550eko urtarillaren 25eko testamentuan aipatzen du. Ez dakigu urziria arotzak erabilitako tresna zen ala ez, Domingo bahituran baitu; baina baliteke bere lan munduarekin zerikusia izatea eta horregatik beragatik bahituta izatea; berarentzat baliogarria izan zitekeelakoan.

Adibideak:

- Domingo Jauregikoaren testamentua, 1550 urtea “*Yten, me debe Juan de Vrbiçu de Ynçaybar diez tarjas e media, y tengo en prendas yna remienta llamado ‘vrsyri’; y que se le buelba pagando lo que debe*”¹⁴⁰.

URZIRITUA

Esanahia: Zerratutako ohol ildaskatua (“acanalada”). **Urziria (ikus)**, beraz, horrelako taulak egiteko arraspa, eskuil, zepilo edo antzeko tresna izan zitekeen. Ondorioz, arotzeariakin zerikusia lukeen gaia litzateke, gorago aipatu bezala.

Non-noiz: Albizturren, XVII. mendean.

Adibideak:

- Martin Aitzalderen hilburuko edo testamentua, 1631ko uztailak 28: “*declaro que en la dicha casa de ganado puse cantidad de tabla aserrada a mi costa, con material que el dicho Esteban metió en los montes de la dicha su casa de Asurcia, que es la que está acanalada, que por otro nombre se llama ‘vrsiritua’...*”¹⁴¹.

UZKURRIKO

Esanahia: Eutsi edo heltzeko tresna (gaztelaniazko “tirantes”). Azkuek uzkur hitzarentzako “heldu” edo “eutsi” adierak ere jasotzen ditu. Eraikuntzan erabiltzen da. Ildo honetatik, Arin Dorrnsorok jasotzen zuen “ligazaga” (gaztelaniazko “ligazón”) eta uzkurrikoa gauza bera lirateke: zeharka eta altuera berean posteak lotzen dituen aga. Beraien gainean pareta egin edo oholak josi litezke.

Non-noiz: Berastegin, XVII. mende amaieran.

(140) Aipatutako Domingo Jauregikoaren testamentua. Ikus GPAH-AHPG, 2/1256, 100 au. fol.

(141) GAO-AGG PT 196, 203 au.-212 at. folk.

Adibideak:

- Berastegiko bi arotzek 1698 urtean egindako kontu kitatzean: “*un poste en la delantera del caserío con sus oscorricos*”¹⁴².

ZABOR

Esanahia: Harri mota bat. RAE-ren arabera, hitza latinezko “saburra” (itsasontziko lasta) delakotik omen dator. Azkuek argamasa osatzeko erabiltzen den harri txikitat edo harrikoxkor moduan jaso zuen. Gerora zabor edo hondakin kontzeptura hedatu zen. Batzuetan itsas arloari lotu zaio, lastatzeko erabiltzen zen harria zela aipatuz¹⁴³, baina XVI. mende hasieran bere esanahia zabalagoa zen.

Non-noiz: Pasaian eta Ordizian, XVI. mendeko lehen erdialdean.

Adibideak:

- Andres Igeldokoaren hitzak 1517an, Pasai San Pedroko lurren inguruan: “*solía ser sables que no avía plaça ni solar e después con las barreduras y basuras de la calle e de las casas del dicho lugar que estaban honde es agora la dicha plaça e solar e tierra e çaborra que en ella echavan, se alçó de manera que la mar no la ocupava como solía*”¹⁴⁴.
- Ordizia, 1541 urtea: “*yten más, costaron la piedra çaborra y la arena ocho reales*”¹⁴⁵.

(142) GAO-AGG PT 2088, 151 au.-152 au. folk.

(143) Ald. LABURU, M. aip. lan., 121 orr., “sabura-saburra”, “zahorra” eta “zaborra” adierak.

(144) ARChV. Pleitos Civiles. Quevedo, Fenecidos, 1349-2, 250 au. fol.

(145) Ordiziko UA. Libro de repartimientos, 2. liburua, XIV at. fol.